

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaalteaduste valdkond
Ühiskonnateaduste instituut
Infokorralduse õppekava

Merle Beljäev
Eesti Vabariigi esimesel perioodil ilmunud eestikeelsed raamatud
Harju- ja Raplamaa väikemuuseumites

Lõputöö

Juhendaja: Ilmar Vaaro
Kaitsmisele lubatud .....

Tartu 2021

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. TEOREETILISED JA EMPIIRILISED LÄHTEKOHAD	6
1.1 Uurimisprobleemi olemus.....	6
1.2 Uurimisinstituutsiooni piiritlemine	8
1.3 Eestikeelse raamatu mõiste	9
2. TÖÖ KOOSTAMISE METODOLOOGIA	11
3. TULEMUSED	14
3.1 Harju- ja Raplamaa väikemuuseumid ja neis leiduvad raamatud	14
3.1.1 Ülevaade Harju- ja Raplamaa väikemuuseumitest ja nende kogudest	14
3.1.2 Ülevaade Harju- ja Raplamaa väikemuuseumite kogudes leiduvatest raamatutest.....	16
3.2 Ülevaade Eesti Vabariigis aastatel 1918-1940 ilmunud raamatutest.....	18
3.2.1 Raamatute jaotus valdkondade kaupa	18
3.2.2 Ülevaade raamatutest ilmumisaastate lõikes	20
3.2.3 Raamatute väljaandmiskohad ja kirjastused	21
3.3 Raamatud mida varasemates nimestikes pole registreeritud.	25
4. JÄRELDUSED JA DISKUSSIOON	29
KOKKUVÕTE	33
SUMMARY	35
KASUTATUD LÜHENDID	37
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	38
LISAD	41
Lisa 1. Uurimusküsimustik	41
Lisa 2. Raamatute bibliograafiline kirjeldus	44

SISSEJUHATUS

Eesti kultuuri ja ajaloo tundmaõppimise uurimisrikkalikuks allikaks on eesti keeles ilmunud raamatud ning omakeelse kirjandusega rahvas vajab sellest ammendavat bibliograafilist ülevaadet (Annus, 1993: 6). On hulganisti ülevaateid ja nimekirju Eestis ilmunud eestikeelsetest trükistest. Eesti Vabariigis aastail 1918–1940 hoogustus eestikeelsete trükiste väljaandmine ning samaaegselt ka raamatu ajaloo jäädvustamine. Võiks arvata, et tänaseks päevaks on iga viimne kui üks väljaanne leidnud oma koha Eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia nimekirjas, aga pea igal aastal ilmub trükiseid või raamatuid, kas oksjonitelt, bibliograafiatest või üliõpilaste uurimustöö käigus, millest retrospektiivses rahvusbibliograafia nimekirjas märke puudub.

Maale kolimine on taas aktuaalne ja asutakse taastama/renoveerima oma esivanemate talusid või omandatakse maakoht muul viisil. Sellest tulenevalt pakutakse üha enam kogukonnamuuseumitele talude ümberehitamise käigus leitud vanu esemeid, sh raamatuid. Nii võib sattuda mõnda muuseumisse ka trükis, millest laiem üldsus ei tea. Harju- ja Raplamaal tegutseb mitmeid era- ja kogukonnamuuseumi, kus leidub erinevaid kultuuriloolisi esemeid ning raamatuid. Need muuseumid tegutsevad tihti entusiasmist ja vabatahtliku tegevusena ning kirjalik ülevaade museaalidest sõltub suuresti muuseumipidajast. Kui eestvedajate aktiivsus raugub, võivad olulised leiud jääda laiemale avalikkusele teadmata, kuna puuduvad veebis kättesaadavad nimekirjad (andmebaasid).

Uurimistöö eesmärk on anda ülevaade Harju- ja Raplamaa väikemuuseumite kogudes olevatest eestikeelsetest raamatutest, mis on ilmunud Eesti Vabariigis aastail 1918–1940.

Eesmärgi saavutamiseks on seatud järgmised ülesanded:

- Saada ülevaade võimalikult paljudest Harju- ja Raplamaa väikemuuseumitest ja neis leiduvatest raamatutest.

- Koostada andmebaas ja analüüsida seda ülevaate saamiseks Harju- ja Raplamaa piirkonnas leiduvatest Eesti Vabariigis aastatel 1918–1940 ilmunud eestikeelsetest raamatutest.
- Selgitada välja, kas Harju- ja Raplamaa väikemuuseumite kogudes leidub eestikeelseid raamatuid, mida varasemates sellelaadsetes nimestikes pole registreeritud.

Lisaks antakse töös põgus ülevaade muuseumite tegutsemise ja kogude kohta. Harju- ja Raplamaa piirkonnana valin seepärast, et see on seotud minu kodu- ja töökohaga ning ma olen ühe väikemuuseumi asutaja Harjumaal, endise Hageri kihelkonna piirides. Küllastades teisi sarnase huviga ettevõtjasi, olen täheldanud, et puudub ülevaade ja andmebaas muuseumites olevatest kogudest, sealhulgas raamatutest.

Rapla rajoon moodustati 1. oktoobril 1950. aastal Harjumaa lõunaosast ning Rapla maakond praegustes piirides moodustati alles 1. jaanuaril 1990. aastal. Kõik muuseumid, mis jäävad endise Hageri kihelkonna piiridesse olid tollase Harjumaa osa. Tänapäevase Raplamaa alasse jääb ka Sillaotsa talumuuseum, mis paiknes varasemalt (enne Raplamaa moodustamist) Pärnumaal.

Harjumaal (Uuring..., 2015) tegutseb 2015. aasta seisuga kaks riigimuuseumi, viis kohaliku omavalitsuse hallatavat muuseumi ja üle 14 eramuuseumi. Need muuseumid on eri võimekuse ja suunitlusega. Raplamaal asub kolm kohaliku omavalitsuse poolt hallatavat ja üks sihtasutuse muuseum, eraalgatuslike väikemuuseumite kohta ametlik ülevaade puudub. Interneti avarustest õnnestus leida Harju- ja Raplamaal kokku 36 väikemuuseumi.

Uurimistöös on kasutatud nii kvalitatiivset kui kvantitatiivset meetodit. Andmed koguti küsitluste ning vaatluste käigus ja saadud andmeid analüüsiti kvantitatiivse meetodiga. Töö koosneb sissejuhatausest, neljast peatükist, mis jaotuvad alapeatükkideks, kokkuvõttest, kasutatud kirjanduse loetelust ning lisadest. Töös antakse ülevaate uurimisprobleemi olemusest, seni ilmunud kirjandusest ning sarnase sisuga uurimistöödest. Esimene peatükk annab ülevaate uurimisprobleemi olemusest, trükisõna levikust ning senistest uuringutest. Kuigi on läbi viidud erinevaid uuringuid, ei ole Eesti Vabariigis aastatel 1918–1940 väljaantud raamatutest täit ülevaadet.

Teine peatükk käsitleb töö koostamise meetodeid ja eesmärgi saavutamiseks elluviidavate tegevuste kirjeldusi. Kolmandas, tulemuste peatükis on ülevaade Harju- ja Raplamaa muuseumitest ja nende kogudes leiduvatest raamatutest. Põhirõhk on Eesti Vabariigis perioodil 1918–1940 väljaantud eestikeelsetel raamatutel, kus välja on toodud raamatute liigiline jaotus

ning analüüs raamatu kirje elementidega (autor, pealkiri, trükikordus, ilmumiskoht, kirjastus, trükikoht, trükikoda, ilmumisaasta, lehekülgede arv, illustreeritus). Neljandas peatükis on järeldused ja diskussioon.

Väikemuuseumite kogudes olevad raamatud annavad hea ülevaate muuseumi piirkonnas elanud talupidajate lugemisvarast, mis neil Eesti Vabariigi ajal (1918–1940) väljaantud eestikeelsetest raamatutes kodus oli.

Tänan oma juhendajat Ilmar Vaarot, kes oma toetava nõu ja selgete juhistega tegi võimalikuks uurimustöö valmimise.

1. TEOREETILISED JA EMPIIRILISED LÄHTEKOHAD

1.1 Uurimisprobleemi olemus

Teadaolevalt esimene, osaliselt säilinud, eestikeelne raamat on trükitud 1535. aastal. Kuigi on ka säilinud info varasemast trükisest. Lüübeki Toomdekaani Johannes Brandi päevikus (Miller, 1976: 8) olev sissekanne aastast 1525, märgib arestitud luterlikest raamatutest, mis olevat kirjutatud Liivimaal kasutusel olnud keeltes. Eestikeelse raamatu väljaandmine hoogustus riikliku iseseisvuse ajal ja samaaegselt muutus oluliseks raamatu ajaloo jäädvustamine. Üks põhjalikemaid ülevaateid eesti raamatu arengust on „Eesti raamat 1535–1935“, mis on väljaantud Richard Antiku poolt 1936. aastal. Oma uurimistöös võrdles Antik (1936: 30) erinevaid ajajärke ja toob välja, et kui pea neljasaja aasta jooksul, aastatel 1535–1917, ilmus trükiseid kokku 14 503, siis ainuüksi järgneva 17 aasta jooksul (1918–1934) nägi ilmavalgust lausa 16 495 trükist.

Varasemate aegade trükisõnast on meil lünklik ülevaade, seda eriti Eesti Vabariigis aastail 1018–1940 ilmunud raamatutest. Palju aastaid oli sellel perioodil ilmunud raamatute koguarv kas 25 000 (Annus, Parašin ja Püss, 1970: 113; Lott, 1978: 169; Lott, 2002: 550) või 30 000 (Miller, 1976: 33; Annus ja Pillau, 1987: 364; Jaanits, Tarvel, ja Karjahärm, 2002: 307). Sellel sajandil on eestikeelsete raamatute arvukus tõusnud 35 894 (Ainz ja Tenno, 2012: 7) ja täiendatud andmetel 42 000ni (Vaaro, 2010: 70).

Arvukuse tõusule on kaasa aidanud paljud uuringud, mis esmakordselt registreerivad uusi, eestikeelseid raamatuid. Tihti on selliste tööde autoriteks olnud üliõpilased. Viljandi üliõpilaste koostatud esimeste mahukamate ja uute andmetega bibliograafiate näidetena võiks tuua Tiina Sule näitekirjanduse nimestiku (1994), Külli Solo separaatide nimestiku (1996), Merle Sammuli väikepaljunduste nimestiku (1996) ning Meeli Kõlli spordikirjanduse nimestiku (1997) (Vaaro, 2017: 6).

Üheks üliõpilaste uurimispaigaks on olnud muuseumite raamatukogud nagu näiteks Viljandi Muuseumi raamatukogu. Viljandi Muuseumil on olemas enam kui 30 000 köitega esinduslik raamatukogu, mis sisaldab erinevatel aastatel ja erinevates keeltes raamatuid (Viljandi Muuseum, 2021). Arvestades kogu suurust, pole võimalik kõike ühe tööga haarata ning seetõttu valmisisid diplomitööd bibliofiilide Roland Aabeli, Kaarli Naanuri, Tõnis Kihuoja raamatukogudest (Vaaro, 2017: 6).

Viimastena märgitud diplomitööde põhiosa moodustas nimestik. Signe Susi diplomitöö „Bibliofiil Roland Aabel ja tema raamatukogu“ annab lisaks 1463 kirjelisele nimestikule ülevaate bibliofiili eluloost, tema raamatukogu kujunemisest, selle saatusest ning analüüsib põgusalt raamatukogu koostist (Susi, 1997).

Meeli Kõlli diplomitöö „Aastatel 1918–1940 ilmunud spordikirjanduse bibliograafia“, mis valmis koostöös Eesti Spordi ja Olümpiamuuseumi raamatukoguga sisaldas 69 varem registreerimata trükist (Kõlli, 1997). Roland Aabeli raamatukogu kaudu saadi uut teavet 1929. aasta Kanepi laulupäeva ning 1932. aasta Palamuse laulupäeva trükiste kohta. Kaarli Naanuri raamatukogus leidub rariteetne Suure-Jaani Naisseltsi 1920. aasta põhjuskiri. Tõnis Kihuoja kogu kaudu tuli päevavalgele 1939. aasta Viljandi Ühispanga aruanne (Vaaro, 2021).

Katrin Hänni viis diplomitöö „Aastatel 1918–1940 Saaremaal ja Läänemaal trükitud eestikeelsed raamatud“ kirjutamine rännakutele Saaremaa Muuseumi arhiivraamatukokku ning Läänemaa, Hanila, Lihula ja Koela muuseumitesse (Vaaro, 2017: 7). Kui suuremate muuseumite puhul on ainueksemplaride leidmine ootuspärasem ning lihtsam, siis väiksemate muuseumite puhul aega- ja vaevanõudev. Seetõttu on tänuväärne Eesti raamatukogude kontekstis ainueksemplaride leidmine Hanila muuseumist (*Hanila Ühispanga 1929. aasta aruanne, Meie tahame Jehoovat teenida... Pilte Karuse ja Hanila koguduse noorte elust ja tegevusest 5-e viimase aasta jooksul*) ja Koela talumuuseumist (*Sinine kalju. Ameerika kirjaniku John Knitteli romaan Egiptusest*) (Hänni, 2001: 91, 94, 101).

Eelnimetatud uuringutest võib järeldada, et uusi leide eestikeelsetest raamatutest ilmub veel tänase päevani. Kõige vähem on uuritud väikemuuseumite kogusid. Enamasti napib väiksemates muuseumites tööjõudu ning puuduvad korrastatud andmebaasid. Käsikirjalised tulmeraamatud on abiks info leidmisel, aga enamasti ei ole needki täielikud. Väikemuuseumite kogud sisaldavad valdavalt muuseumite asupaiga piirkonnaga seotud esemeid ning raamatuid. Trükistest on enim ajakirju ja kooliõpikuid, suure osa moodustavad kalendrid.

1.2 Uurimisinstitsiooni piiritlemine

Käesolevas töös on vaatluse alla võetud väikemuuseumid Harjumaal ja Raplamaal, täpsemalt ajaloolise Hageri kihelkonna piirides asuvad väikemuuseumid. Muuseumiseaduse (2013) järgi on muuseum ühiskonna arengu eesmärgil tegutsev kultuuri- ja haridusasutus, mis ei taotle majanduslikku kasumit ning on üldsusele avatud. Muuseumi (Muuseumiseadus, 2013) ülesanne on koguda, uurida, säilitada ning vahendada inimestega seotud vaimset ja materiaalist kultuuripärandit hariduslikel eesmärkidel.

Eesti statistika andmebaasi järgi tegutses Eestis 2020. aastal 277 muuseumi (Statistikaamet, i.a), neist Harjumaal 18 ja Rapla maakonnas 7. Statistika andmebaasis on muuseumid liigitatud järgmiselt: arheoloogia- ja ajaloomuuseumid, kohamuuseumid (koduloomuuseumid), loodusemuuseumid, kunstimuuseumid, etnograafia- ja antropoloogiamuuseumid, teadus- ja tehnikamuuseumid, teemamuuseumid ning teised muuseumid. 2020. aasta andmetel (Statistikaamet, i.a) tegutses Eestis 86 kohamuuseumi.

Käesolev töö püüab ringlusse tuua informatsiooni eestikeelsete raamatute kohta nendest Harjumaal ja Raplamaal muuseumitest, mida pole varasemalt kaardistatud. Kõrvale jäävad Tallinnas asuvad muuseumid, samuti muuseumid, mille kogud on avatud muuseumite infosüsteemis MUIS, nagu näiteks Harjumaal muuseum ja Mahtra Talurahvamuuseum Raplamaal.

Mõnede muuseumite puhul on tegemist spetsiifilist ainet koguvate institutsioonidega, mille puhul raamatud jäävad kõrvale. Näiteks Järvakandi klaasimuuseum Raplamaal (Järvakandi..., i.a), mis esitleb klaasi ajalugu Eestis ning peamiselt on eksponeeritud klaasitoodang ja klaasitööstustega seonduvad muud esemed nagu masinad ja seadmed.

Eristamaks uuritavat muuseumikogumit, kasutatakse töös väikemuuseumi mõistet. Väikemuuseumi mõiste on aktiivses kasutuses. SA Haapsalu ja Läänemaa Muuseumite juhi Anton Pärna hinnangul on väikemuuseumi raske mõõta ühe mõõdupuuga – nad erinevad nii oma asutamisloost, muuseumipidajate taustast kui ka nende pühendumuse poolest; näiteks on Lihula muuseumis töötanud koolitatud ajaloolasi, kelle teadmised muuseumipidamisest on ehk suuremad kui mõnes kohalike algatusest sündinud väikeses talumuuseumis (Reiljan, 2016).

Ajalehe Lääne Elu 2016. aasta 11. oktoobri väikemuuseumide artikli juurde on lisatud Läänemaa tuntumate väikemuuseumide loetelu: Põlluotsa talumuuseum Nõval Perakülas,

Lyckholmi muuseum Noarootsi valla Saare mõisas, Liiva talumuuseum Lääne-Nigula vallas Piirsalus, Koela muuseum Lääne-Nigula vallas Koelas, Kullamaa kihelkonnamuuseum, Rõude muuseum Martna vallas, Lihula muuseum, Hanila muuseum, Virtsu harrastusmuuseum, Vanasõidukite Virtsu muuseum, Saxby tuletornimuuseum Vormsis, Vormsi kodukanditalu Vormsis Svibys (Tuntumad..., 2016).

Antud töös on kasutatud väikemuuseumi mõistet, mis ühtib paljuski muuseumiseaduses (2013) sätestatud tegevustega. Muuseumi on üldsusele avatud ning põhitegevus on koguda, uurida, säilitada ning vahendada inimestega seotud vaimset ja materiaalist kultuuripärandit hariduslikel eesmärkidel. Valimisse võetud muuseumites olevad esemed on eksponeeritavad ja külastajatele on tagatud ligipääs. Muuseumid on oma olemuselt kohamuuseumid, kus museaalid on kogutud kindlat piirkonda (kihelkond, küla jm) silmas pidades. Muuseumid on erineva suunitlusega ja temaatikaga, mistõttu on neid raske võrrelda. Töös kasutatakse edaspidi sõna väikemuuseum asemel lühemat sõna muuseum.

1.3 Eestikeelse raamatu mõiste

EVS-ISO 9707:2010 standardi alusel arvestatakse raamatuks mitteelektronilist monograafilist väljaannet, mis koosneb vähemalt 49 leheküljest, kaaned välja arvatud. Brošüür on sama standardi järgi mitte-elektroniline monograafiline väljaanne, mis koosneb 5–48 leheküljest, kaaned välja arvatud (Informatsioon ja dokumentatsioon, 2010: 2, 4).

Tihti kasutatakse raamatu mõistet üldmõistena, mis hõlmab endas ka brošüüre. Sellist lähenemist on kasutatud lõputöö pealkirjas ning ka neil puhkudel, kus pika loetelu esitamine pole otstarbekas.

Retrospektiivsel rahvusbibliograafial on omad kriteeriumid. Eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia valikupõhimõtted töötas välja Endel Annus (Annus, 1994) ning neid on rakendatud erinevate väljaannete juures ka viimasena valminud „Eestikeelne raamat 1918–1940“ puhul (Ainz ja Tenno, 2012: 8).

Retrospektiivne rahvusbibliograafia kirjeldab mahu järgi kõik raamatud ja brošüürid alates viieleheküljelistest (Annus, 1994: 419). Väiksemamahulised, ühe- kuni neljaleheküljelised

mitteperioodilised trükised on pisitrükised. Kuigi retrospektiivses rahvusbibliograafias on kirjeldatud pisitrükistest ajaloolise ja kultuuriloolise tähtsusega väljaandeid, nagu poliitilised lendlehed, määrused, põllumajandusnõuanded, seltsidesse ja koolidesse puutuvad trükised, tervishoiueeskirjad ja kirjastusnimestikud (Annus, 1993: 6), siis raamatute statistikas neid ei arvestata (Annus, 1994: 419).

Siiski on kahe trükise tüübi puhul tehtud erand, milleks on noodid ja kaardid. Võrdsustades need pisitrükiste kriteeriumitega, võivad paljud olulised trükised registreerimata jääda. Eriti kehtib see kaartide osas, kuna oma olemuselt on nad valdavalt üheleheküljelised. Trükitud raamatute kõrval kirjeldatakse ka hekto- või mimeograafiapaljundusi. Valikusse kuuluvad ka ajalehtedes, ajakirjades või kogumikes avaldatud artiklite separaadid. Kunstnike trükis paljundatud gravüüridest võetakse sisse eraldi pealkirjadega ilmunud mapid või albumid. Eestikeelse raamatuna arvestatakse neid, milles enamus tekstist on eestikeelne. Eestikeelsete hulka arvestatakse ka võõrkeelse paralleeltekstiga väljaanded, eesti-võõrkeele sõnastikud ja teistes keeltes kirjutatud eesti keele õpikud ning grammatikad. Geograafilisi piiranguid eestikeelse raamatu käsitlusel ei ole (*Ibid.*: 419–420). Ajaliselt hõlmab töö Eesti Vabariigis kuni 1940. aasta võimuvahetuseni väljaantud raamatuid, brošüüre, kaarte ja noote.

2. TÖÖ KOOSTAMISE METODOLOOGIA

Uurimistöö eesmärk on anda ülevaade Harju- ja Raplamaa väikemuuseumite kogudes olevatest Eesti Vabariigis aastatel 1918–1940 ilmunud eestikeelsetest raamatutest.

Eesmärgi saavutamiseks seatud ülesanded:

- Saada ülevaade võimalikult paljudest Harju- ja Raplamaa väikemuuseumitest ja neis leiduvatest raamatutest.
- Koostada andmebaas ja analüüsida seda ülevaate saamiseks Harju- ja Raplamaa piirkonnas leiduvatest Eesti Vabariigis aastatel 1918–1940 ilmunud eestikeelsetest raamatutest.
- Selgitada välja, kas Harju- ja Raplamaa väikemuuseumite kogudes leidub raamatuid mida varasemates sellelaadsetes nimestikes pole registreeritud.

Eesmärgist lähtuvalt valmib andmebaas muuseumite kogus olevatest raamatutest. Saadud info põhjal saab võrrelda leitud raamatuid olemasoleva andmebaasiga NÜMERI ja leida need, mis on retrospektiivsest nimekirjast välja jäänud. Uurimistöö küsimustiku (Lisa 1) koos uurimistöö selgitava kaaskirjaga said e-postiga 15 valimisse sobinud muuseumi Harju- ja Raplamaal. Kahjuks kirjalikku vastust ei saanud üheltki muuseumilt. Seejärel viidi läbi küsitlus kas telefoni teel või eelneval kokkuleppel juhatajate või varahoidjatega muuseumis kohapeal. Kui varasemate sarnaste üliõpilastööde puhul oli reeglina juba olemas kindel raamatukogu mida analüüsida, siis antud töö puhul tuleb andmebaas töö käigus luua.

Esimese ülesande — saada ülevaade võimalikult paljudest Harju- ja Raplamaa väikemuuseumitest ning nendes leiduvatest raamatutest — täimiseks tuli välja selgitada kõik neis piirkondades tegutsevad muuseumid. Eesti Statistikaameti andmebaasi järgi tegutses 2020. aastal (Statistikaamet, i.a) Harjumaal 18 ja Rapla maakonnas 7 muuseumi. Kuna uuringusse oli soov kaasata ka kõik eraalgatusel loodud muuseumid, siis nende väljaselgitamisel olid abiks maakondade kulutuurispetsialistid. Kokku leidis Harju- ja Raplamaal 36 muuseumi. Uurimistöö käsitleb just neid muuseume, mille kogud ei ole kirjas MUIS andmebaasis.

Ülevaate saamiseks koostati küsimustik, soovides saada teavet muuseumite tegevussuundadest, kogudest, keskkonnast, töötajatest, teenustest, külastajatest, rahalistest vahenditest, informatsiooni levikust, suhetest kogukonnaga. Küsimustiku teine pool koostati nendele muuseumitele, milles leidub raamatuid. Küsimused on trükiste arvukuse, keelelisuse, tüüpide, komplekteerimise, seisundi, laenutamise, harulduste kohta. Selle küsimustiku osaga pidi selguma ka, kas kogus on Eesti Vabariigi esimesel perioodil välja antud eestikeelseid raamatuid. Küsimused esitati eelneval kokkuleppel väikemuuseumi juhatajate ja varahoidjatele küsimustiku vormis.

Teise ülesandena — koostada andmebaas ja analüüsida seda ülevaate saamiseks Harju- ja Raplamaa piirkonnas leiduvatest Eesti Vabariigis aastatel 1918–1940 ilmunud eestikeelsetest raamatutest — valmis Exceli tabel raamatute kirjade elementidega. Tabelis kajastuvad kirje elemendid: autor, pealkiri, trükikordus, ilumiskoht, kirjastus, trükikoht, trükikoda, ilumisaasta, lehekülgede arv ja illustreeritus. Lisatud on kümnendliigituse liik, trükise tüüp ning teda iseloomustavad märksõnad. Tuginedes ESTER kataloogile selgitati välja trükiste leidumist meie suuremates raamatukogudes. Seejärel analüüsiti eeltoodud kriteeriumitest lähtuvalt Harju- ja Raplamaa väikemuuseumide eestikeelsete raamatute ja brošüüride kogumit.

Kolmanda ülesandena selgitati välja, kas andmebaasis leidub raamatuid, mida varasemates nimestikes pole registreeritud. Täitmisel kasutati andmebaasi NÜMERI 1918–1940, mis sisaldab kõiki varasemalt nimestikes esmaregistreeritud eestikeelsete raamatute, brošüüride, kaartide ja nootide andmeid, seda autori, pealkirja, kordustruki ning registreeritava nimestiku osas. Juhul kui leidis uusi seni registreerimata raamatuid, kirjeldati neid üksikasjalikumalt.

Uurimistöös on kasutatud nii kvalitatiivset kui kvantitatiivset meetodit. Uurimisviisina annab see parima ülevaate andmekogude suurusest ja soovitud fookusest — raamatute kogust. Andmed koguti küsimustiku ning vaatluste käigus ja saadud andmeid analüüsiti kvantitatiivse meetodiga.

Kvalitatiivse uuringu valimi moodustamisel on lähtutud eesmärgipärasest valimist (Õunapuu, 2014), kaasatud on kindla piirkonna muuseumid. Muuseumite valimisse kaasamisel lähtuti sarnastest sisulistest tunnustest, uuringusse kaasati kohamuuseumid. Info muuseumi tegevussuundade kohta koguti muuseumi veebilehelt või selle puudumisel selgitati välja telefonivestlusel muuseumi esindajaga. Harju- ja Raplamaal on teadaolevalt 35 muuseumi ning 15 neist on olemuselt kohamuuseumid.

Muuseumite kogude ülevaate saamiseks koostati poolavatud küsimustega küsitlus ette antud vastusevariantidega ning soovi korral sai vastaja lisada oma vastusevariandi. Küsitluse koostamise keskkonnaks valiti Google forms. Etteantud vastusevariantidega küsimustik säästab aega ning võimaldab vastuseid hiljem hõlpsasti analüüsida, kuid küsitluse miinuseks on see, et paljud ei pruugi küsitlusele vastata (Õunapuu, 2014). See väide leidis antud uurimistöö puhul kinnitust, küsitlusele vastuste saamiseks tuli muuseumitöötajatega kokku leppida aeg küsitluse läbiviimiseks. Kaheksas muuseumis viidi küsitlus läbi kohapeal, ühe küsitluse peale kulus keskmiselt poolteist tundi. Seitsme muuseumi kogude kohta saadi andmeid telefoniküsitluse teel. Telefonivestlus kestis keskmiselt pool tundi.

Kuues muuseumis, kus leidis Eesti Vabariigis aastatel 1918–1940 väljaantud eestikeelseid raamatuid, koguti andmeid kohapeal. Info koguti tulmeraamatute sissekannetest, vastuvõtuaktidest ning muuseumites olevaid raamatuid loendades. Seejärel koostati uuritava perioodil ilmunud raamatutest nimekiri, kus andmeanalüüsiks loodi Exceli tabel raamatute kirjete elementidega. Kvantitatiivse uurimistöö üheks eesmärgiks on avastada printsiipe, mida saab üldistada laiemale üldkogumile (Õunapuu, 2014). Saadud andmete analüüsi tulemus annab hea ülevaade väikemuuseumi kogudest ja neis olevatest raamatutest. Puudusena võiks välja tuua, et museaalide, sealhulgas raamatute arv ei pruugi olla täpne kuna kirjed kogudest olid muuseumitel lünklikud.

3. TULEMUSED

3.1 Harju- ja Raplamaa väikemuuseumid ja neis leiduvad raamatud

3.1.1 Ülevaade Harju- ja Raplamaa väikemuuseumitest ja nende kogudest

15 uuringus osalenud muuseumite kogud on mitmekülgsed. Museaalide hulgas on nii taluga kui kooliga seotud esemeid, tekstiile, fotosid, trükiseid ja muid esemeid eelnevatest ajastutest. Museaalide kogumise printsiibid on sarnased, enamuse (12 muuseumi) kogub museaale kindlat piirkonda arvestades, kas siis ühe küla, kogukonna või suisa kihelkonna piire järgides. Museaale saadakse enim annetuste teel, harva ka ostetakse või korraldatakse kogumisaktsioone. Viimaseid tehakse vähem kuna, küsitlusest tuli välja, et muuseumites on suur ruumipuudus ja hoiustamisruume pole piisavalt.

Organisatsiooniliselt jaotuvad uurimistöös osalevad väikemuuseumid järgnevalt: viis neist on kohaliku omavalitsuse hallatavad allasutused, kuus mittetulundusühingud, üks seltsing, üks eraalgatus, üks füüsilisest isikust ettevõtja ja üks osaühing. Kõige vanem uuringus osalev muuseum asutati 1958. aastal ja kõige uuem neist rajati 2018. aastal. Üheteistkümmel muuseumil on olemas kinnitatud põhikiri. Kindlatel kellaegadel on külastajatele avatud kuus muuseumi aastaringselt ja kaks muuseumi sesoonselt. Ülejäänud seitse muuseumi on avatud eelneval kokkuleppel, kas siis aastaringselt (3 muuseumi) või sesoonselt (4 muuseumi). Oma hoone on kaheksal muuseumil, kus suurim kasutuses olev põrandapind on 500 m² ja väikseim 30 m². Hoone osas, mis on kohandatud muuseumiks, tegutseb seitse muuseumi ja kasutuses olev suurim pind on 300 m² ja väikseim 24 m². Palgalisi töötajaid on üheksas muuseumis (1–3) ja kuues muuseumis tehakse tööd vabatahtlikkuse alusel. Muuseumite tuluallikateks on kohaliku omavalitsuse rahastus (7), piletitulu (8), teenused (8), projektitulu (5) ja annetused (5). Kõikide muuseumite külastuste arv kokku aastas on 23750, jäädes iga muuseumi puhul vahemikku 4500 ja 50 külastust aastas. Infot muuseumite kohta saab peamiselt omavalitsuse veebilehelt (13), muuseumi kodulehelt (11), Facebookist (12) ja lisaks Visit Estonia, Puhka Eestis, RMK, Raplamaa.ee ja Harjumaa muuseumi veebilehelt.

Printsiibid, mille järgi museaale kogusse võetakse, on valdavalt sarnased. Eksponaadid on valitud nii piirkonnast (kihelkond, küla jm) kui ajaperioodist lähtuvalt.

Väikemuuseumite kogud on museaalide arvult väga erinevad, jäädes vahemikku 24 000 ja 9 (villatöötlusmasinad). Kahel muuseumil puudus ülevaade museaalide arvust. Samas tõdesid kõik uurimises osalenud muuseumid, et neil ei ole teada täpne museaalide arv. Kolmel muuseumil oli olemas tulmeraamat, kolm muuseumi registreerib museaale oma loodud andmebaasis (Excel, Word, kaustik). Akti alusel võtab museaale vastu seitse muuseumi ja ülejäänud kaheksa registreeringuid ei tee.

Küsimustiku teise osa abil selgitati välja muuseumid, kus asub trükiseid, sealhulgas raamatuid. Trükiste alla on arvestatud kõik trükitehnika vahenditega valmistatud tooted (nt raamat, ajaleht, plakat, postkaart jms). Täielikult puudusid trükised kahel muuseumil, teistel (13) oli neid 30–8120 vahel. Suurim arv trükiseid asub Hageri muuseumis (8120 ühikut) ja kokku on muuseumites esitatud andmete põhjal 24 571 trükist.

Paraku selgus ka tõsiasi, et andmebaasid trükiste kohta ei ole täielikud, kuna muuseumitöötajaid napib ja andmete kirjeldamine on ajamahukas töö. Lisaks saadakse trükiseid ka pärandina, koos teiste esemetega ja nende sorteerimine seisab nii mõnelgi muuseumil veel ees. Ilmselt trükiseid omavate muuseumite arv ei suurene. Suure hulga trükistest moodustasid erinevad talupidamisega seotud ajakirjad.

3.1.2 Ülevaade Harju- ja Raplamaa väikemuuseumite kogudes leiduvatest raamatutest.

Raamatuid oli trükiste hulgas kümnes muuseumis, vahemikus 20–2000 köidet. Raamatute alla on arvestatud kõik noodid, maakaardid ja kõik enam kui neljaleheküljelised trükitud või paljundatud raamatud, brošüürid, jätkväljaanded, aastaraamatud, kalendrid ja separaadid. Kokku oli muuseumites eelnevalt loetletud trükiseid 5 547 ja neist võõrkeelseid 1473.

Seega on eestikeelsete raamatute koguarvuks 4074 ning neist omakorda 472 (12%) raamatut on välja antud aastatel 1918–1940. Valdavalt on kogus olevate raamatute üldseisund rahuldav, kuid on ka tuvastamata raamatuid (46), kus puuduvad identifitseerimisandmed (kaaned, tiitelleht jms).

Kõige vanem kogudes olev raamat on aastast 1835 (autor: Martin Luther, pealkiri: *Önsa Lutterusse Katekismusse Öppetus*). Kõige hinnalisemaks aga peetakse raamatuid, mis on seotud mõne kodukandi kuulsa inimesega või kirjutatud muuseumi asukoha piirkonna elust ja tegevustest. Näiteks Prangli muuseumi üks erilisi raamatuid tuli välja alles 2020. aasta suvel, millest varasemalt ei teatud midagi. Oluline trükis oli brošüür Prangli kirikust, mis oli väljaantud kiriku 50. aastapäevaks 1898. aastal. Inimene, kes annetas, elas lapsena Pranglis ja hiljem Rootsis ning käis suvel muuseumis ja tõi haruldase brošüüri kaasa kingituseks.

Enamjaolt on raamatud pärit muuseumi asukoha lähistelt ja piiritletud kas valla, maakonna või kihelkonna aladega. Raamatute kogusse saamise lood on erinevad. Näiteks Kolga muuseumis on väljapanek raamatutest, mis alles hiljaaegu päevavalgele tulid. Kolga mõisa raamatukogu raamatud, mis jäid maha 1939. aastal kui põgeneti sõjapakku Rootsi, olid Stenbocki lähedased matnud mõisa raamatukogu lähedal asuva Sepa talu maadele. Väärtuslikus leius olid väga hästi säilinud umbes 1000 raamatut, millest 27 annetati 2010. aastal Kolga muuseumile ja ülejäänud saadeti Soome Stenbocki järeltulijatele, kelle esivanematele kogu kuulus. Raamatud on enamjaolt saksa- ja prantsusekeelsed, mõned venekeelsed ja üks inglisekeelne. Muuseumile annetatud raamatud on entsüklopeediad ja üks luulekogu.

Muuseumites olevaid raamatuid kasutatakse kodupaiga ja perekonnaloo uurimiseks, õpilaste kodu-uurimuslike tööde koostamiseks või muudel huvist lähtuvatel eesmärkidel (nt rahvariiete, tekstiilide uurimiseks). Viis muuseumi pakuvad ka raamatute väljalaenutamise teenust, kuid ülejäänud võimaldavad raamatutega tutvuda kohapeal.

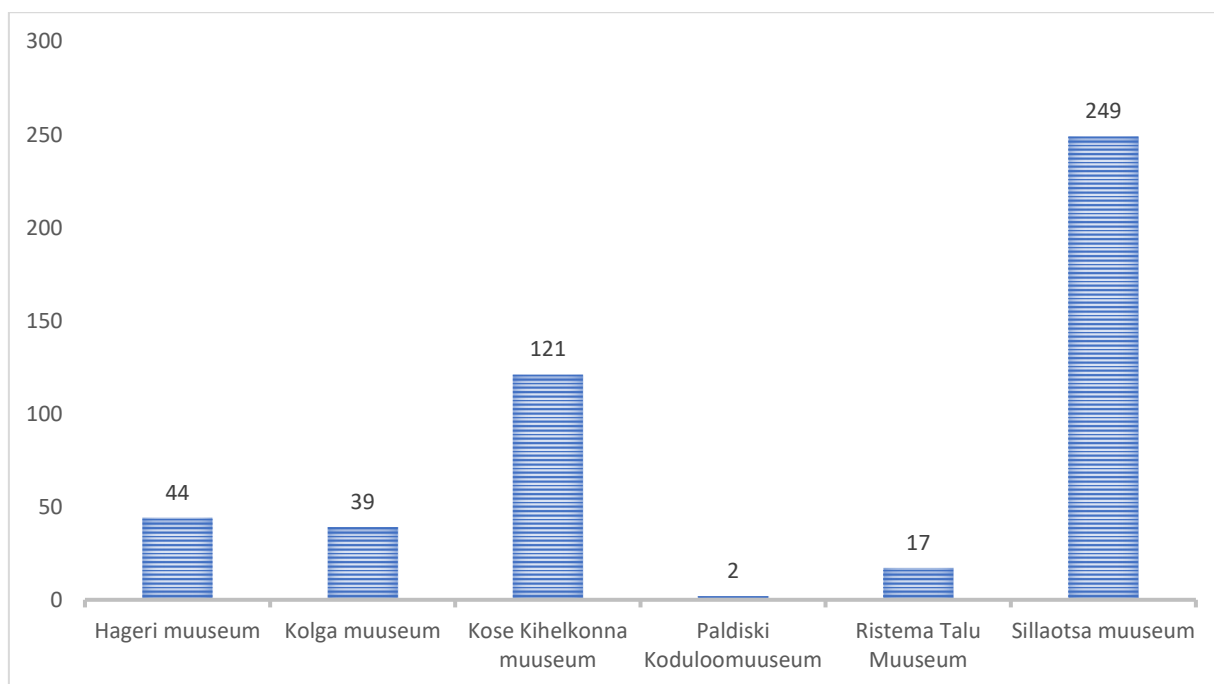

Raamatuid võetakse muuseumis arvele enamasti akti alusel, kolmes muuseumis oli loodud raamatute nimekiri, vastavalt raamatu sisse võtmise kuupäevaga. Ühes muuseumis oli nimekiri küll elektroonne, aga kahjuks Wordi fail ei võimaldanud sorteerida raamatuid automaatselt (nt väljaandmise aasta järgi).

Kuigi kümnes muuseumis leidub raamatuid, siis antud töös on huviorbiidis Eesti Vabariigi ajal aastatel 1918–1940 välja antud raamatud. Eelnimetatud perioodist on eestikeelseid raamatuid kuues muuseumis kokku 472 raamatut. See on arv, mis on saadud andmete kogumisel nii tulmeraamatutest kui ka paikvaatlusel.

Muuseumites olevad raamatud on kogudesse saadud ümberkaudsetest talupidamistest. Analüüsitav kogum annab hea ülevaate, millised raamatud oli põllumajandusega tegeleval talumehel kodus olemas.

Joonisel 1 on ülevaade raamatute arvust muuseumites. Enim, 249 (53%) eelnimetatud perioodil ilmunud raamatuid leidis Sillaotsa muuseumis. Nende arvu väljaselgitamisel on kasutatud sissekandeid tulmeraamatust.

Joonis 1. Eesti Vabariigis aastatel 1918–1940 väljaantud eestikeelsete raamatute arvud muuseumite lõikes

Kose Kihelkonna muuseumi tulmeraamatu põhjal on ajavahemikku 1918–1940 kuuluvaid raamatuid 121 (26%). Selle perioodi raamatute arv Hageri muuseumis on 44 (9%), mille kohta on info koondatud nii paikvaatlusel kui tulmeraamatute kirjetest. Kolga muuseumis paikvaatlusel tuvastati 39 (8%) raamatut ja Ristema Talu Muuseumis ning Paldiski Koduloomuuseumis kokku 19 (4%) raamatut. Kõik kuus muuseumi on oma tegevuselt ja

kogudelt küllalt sarnased, kogudes piirkonnaga seotud esemeid ning raamatud. Erisusena võiks välja tuua Hageri muuseumi, mis asub vanas apteegi hoones ja suure osa museaalidest moodustab endise apteegi sisustus ja tarvikud. Raamatud on muuseumi kogudesse saadud peamiselt annetuste teel.

3.2 Ülevaade Eesti Vabariigis aastatel 1918-1940 ilmunud raamatutest

3.2.1 Raamatute jaotus valdkondade kaupa

Põhinedes muuseumitest kogutud andmetele, avanes küllaltki ammendav ülevaade Eesti Vabariigi ajal väljaantud raamatutest, mis olid Harju- ja Raplamaa talupidajate kodudest muuseumisse jõudnud. Eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia valikupõhimõtetel (Annus 1994) on kirjeldatud mahu järgi kõik raamatud ja brošüürid alates viieleheküljelistest samuti noodid ja kaardid. Eestikeelseteks loetakse ka raamatuid, milles enamus tekstist on eestikeelne, sealhulgas võõrkeelse paralleeltekstiga väljaanded, eesti-võõrkeele sõnastikud ja teistes keeltes kirjutatud eesti keele õpikud ning grammatikad.

Trükise tüübilt domineerib raamat, mis moodustab 354 (75%) koguarvust, brošüüre on 114 (24%). Nootide (3) ning kaartide kohta (1) oli infot vähem. Seda võis tingida asjaolu, et need olid hoiul pisinäidiste hulgas, millest ei olnud täielikku ülevaadet.

Üheks info korrastamise võimaluseks kaasaegses infoühiskonnas on kasutada Universaalset Detsimaalklassifikatsiooni (UDK), mis on üks enamkasutatavaid teavikute liigitussüsteeme maailmas. UDK võimaldab teha otsinguid rahvusvahelise liigitussüsteemi järgi, milles kirjandus on rühmitatud teadusalade kaupa numbriliste indeksitega.

UDK Liigitus 0–9 (ELNET, 2009):

0 Teaduse ja kultuuri üldküsimused

1 Filosoofia

2 Religioon. Teoloogia

3 Ühiskonnateadused

5 Loodus- ja täppisteadused

6 Rakendusteadused

7 Kunst. Meelelahutused. Sport

8 Filoloogia. Ilukirjandus

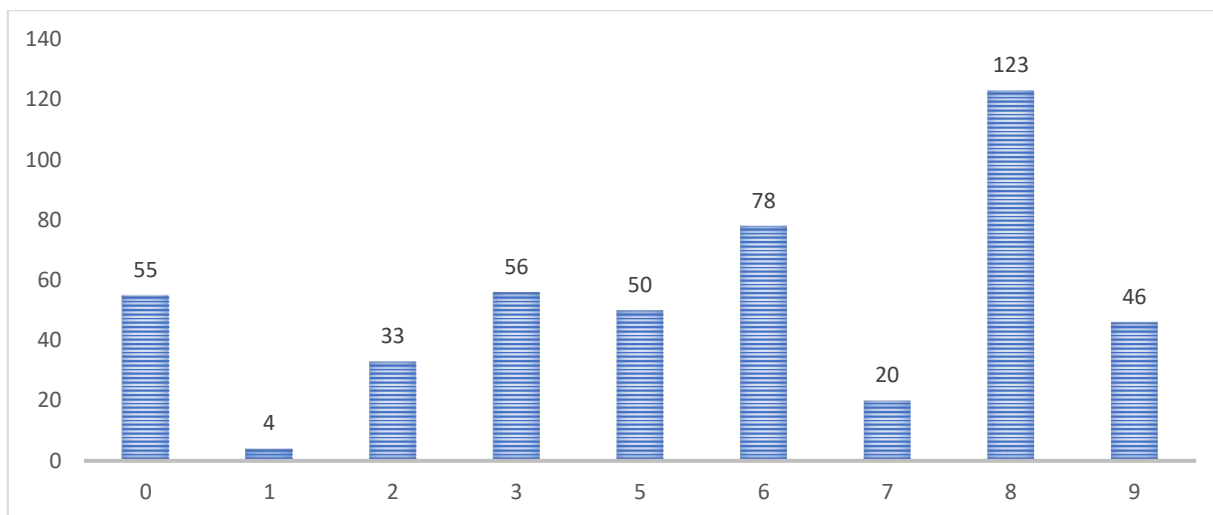
9 Geograafia. Ajalugu

Analüüsides raamatuid Universaalne Detsimaalklassifikatsiooni (edaspidi UDK) põhjal võib järeldada (Joonis 2), et kõige rohkem trükiseid muuseumites leidis filoloogia ja ilukirjanduse valdkonnast (UDK 8), neid on andmekogumis 123 (26%). See oli üsna ootuspärane tulemus, kuna seal on lisaks ilukirjandusele lugemikud ja keeleõpikud. Ilukirjandus on valdavalt loodud välismaiste autorite poolt (nt Max Brand, Hilja Valtonen) ja eesti keelde tõlgitud, kuid leidis ka eesti kirjanike (nt Ristikivi, Jaik, Metsanurk) loomingut.

Suuruselt teise grupi moodustab rakendusteaduste valdkonna kirjandus (UDK 6), mida leidis 78 (17%) ning loodus- ja täppisteadused (UDK 5) on esindatud 50 (11%) trükisega. Liigid 5 ja 6 on esindatud trükistega, mis käsitlevad praktilisi teemasid, mis olid olulised maapiirkondades, nagu näiteks aiandus, taimekasvatus, loomakasvatus, põllumajandus, tehnika, kodumajandus ja kodukaunistamine, hoidistamine ja toiduvalmistamine, käsitöö ning tervishoid.

Enamvähem võrdselt on raamatuid ühiskonnateaduste (UDK 3) ja teaduse ja kultuuri üldküsimumuste (UDK 0) valdkonnas, mis moodustasid kumbki 12% koguarvust. Ühiskonnateaduste valdkonnas on raamatuid poliitika, kodanikuõpetuse, hariduse, uskumuste, folkloori (rahvapärimus, folkloristika) ning veidi õiguse kohta. Teaduse ja kultuuri üldküsimumuste valdkonnas on suur osakaal kalendritel, mis on enamasti ka jätkväljaanded ehk ilmusid igal aastal.

Geograafia ja ajaloo valdkonna kirjandust (UDK 9) on kokku 46 (10%) trükist ning kümme raamatut vähem, 33 (7%) kuulus religiooni ja teoloogia (UDK 2) valdkonda, mis on esindatud lauluraamatute ja piiblitega, sekka ka muud religiooni teemalist kirjavara (nt *Hageri kirik ja kogudus 35. a. juubeliks* ja *Vigala koguduse ja kiriku ajalugu*). Kunsti, meelelahutuse ja spordi (UDK 7) alast kirjandust on pisut vähem, kokku 20 (4%). Vaid 4 (1%) raamatut kuulus filosoofia (UDK 2) valdkonda.

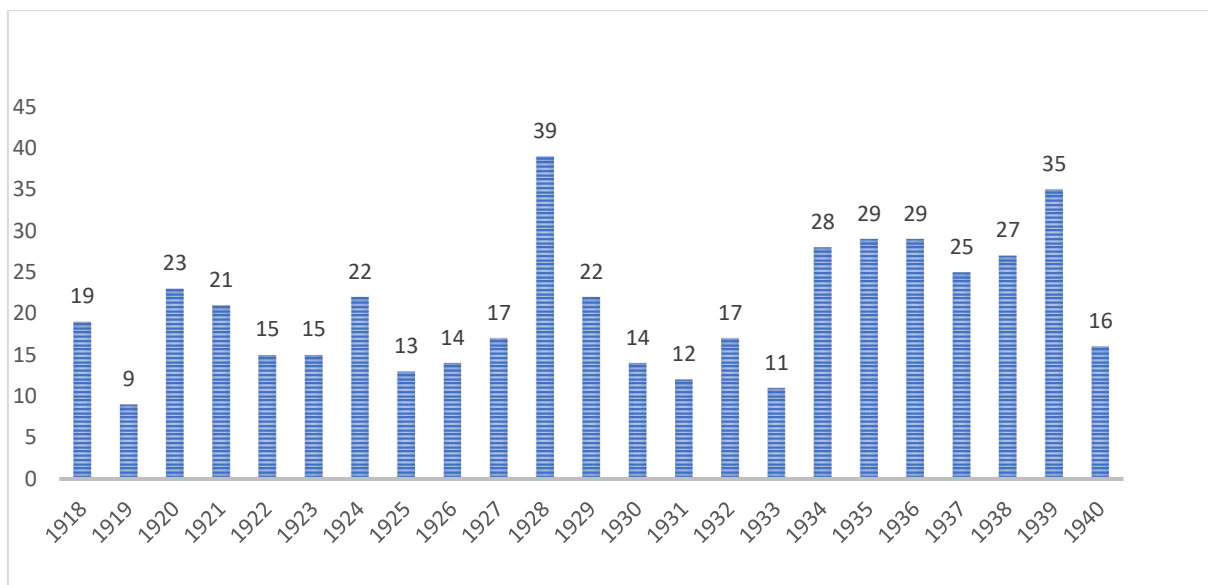

Joonis 2. Raamatute jagunemine UDK alusel

Märkimisväärne on see, et õpikute osakaal on erinevates valdkondades küllaltki suur, lausa 19% (90). Valdavalt on matemaatika, füüsika, geograafia ja loodusõpetuse õpikuid. Üllatav on lasteraamatute vähesus, jättes välja kooliõpikud, on lastele suunatud kirjandust vaid üksikud raamatud (*Mesilane Maaja* 1923; *Sinine liblikas* 1936; *Mängumees: walitud muinasjutud 8–12-aastastele*; *Uhhuu jutustused* 1929).

3.2.2 Ülevaade raamatutest ilmunisaastate lõikes

Selles peatükis antakse Harju- ja Raplamaa muuseumite kogude põhjal ülevaade sellest, mis aastatel välja antud raamatuid võis leida nende piirkondade inimeste kodudes (joonis 3). Kõige enam 39 (8%) oli kogudes raamatuid, mis on ilmunud 1928. aastal. Trükistest domineerisid ilukirjandus ja kalendrid. Pea sama arvukalt, 35 (7%) on 1939. aastal ilmunud raamatuid, mis suures osas on rakendusteaduste valdkonnast ning seotud põllumajanduse ja taimekasvatusega. Lisaks on raamatuid ühiskonnateaduste ja kirjandusteaduste valdkonnast. 1934–1936. aastate raamatutest kerkivad esile ilukirjandusteosed, taimekasvatuse, aianduse ja mesinduse teemalised raamatud ning käsiraamatud. Kõige vähem raamatuid leidub 1919. aastast, kõik 9 raamatut on kooliõpikud. Ülejäänud aastate puhul ei saa vaadeldud kogude põhjal tuua välja mõne valdkonna raamatute silmapaistvalt suuremat hulka võrreldes teistega, raamatuid oli ühtlaselt erinevatest valdkondadest.

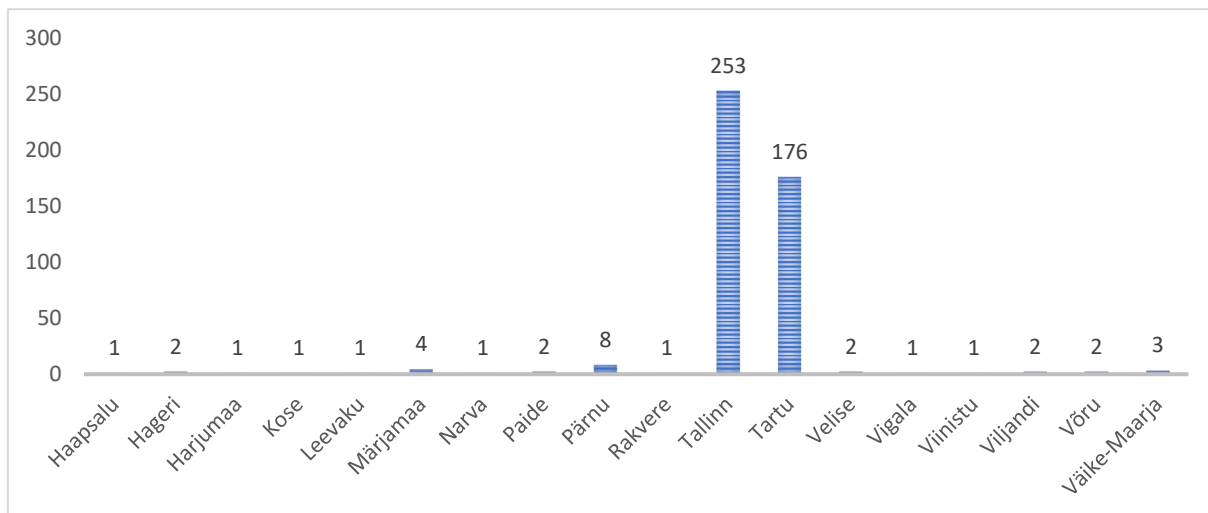

Joonis 3. Ülevaade raamatutest ilmumisaastate lõikes

Vaadeldes (Joonis 3) raamatute ilmumise dünaamikat, on näha edukamaid ja vähem edukaid aastaid.

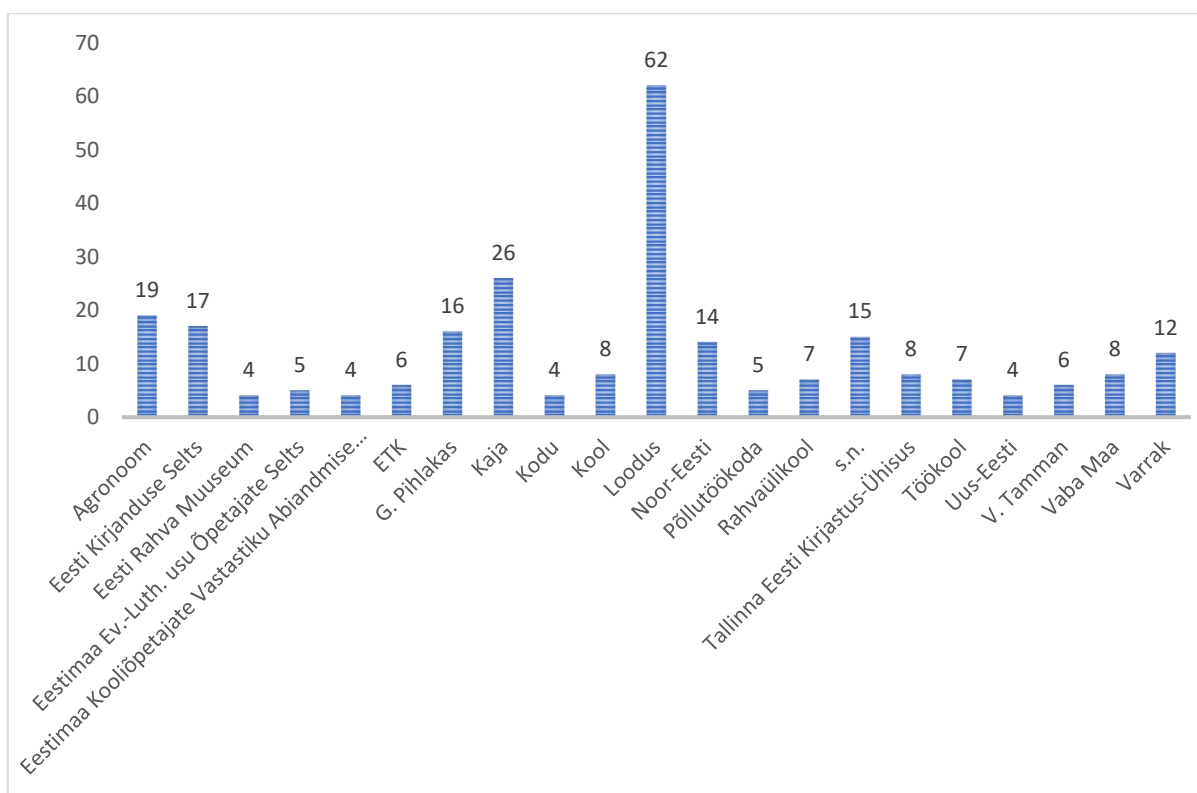
3.2.3 Raamatute väljaandmiskohad ja kirjastused

Kuna suuremad trükikojad tegutsesid Tallinnas ja Tartus, on enim raamatuid ilmunud just nendes linnades. Joonisel 4 on toodud ka väiksemad kohad, kus anti välja peamiselt piirkondlikult olulisi trükiseid (nt *Kose Haridusselts 1907–1932*, *EELK Wigala koguduse ja kiriku ajalugu : 1339–1939*). Kolme raamatu kohta ilmumiskoha andmed puuduvad.

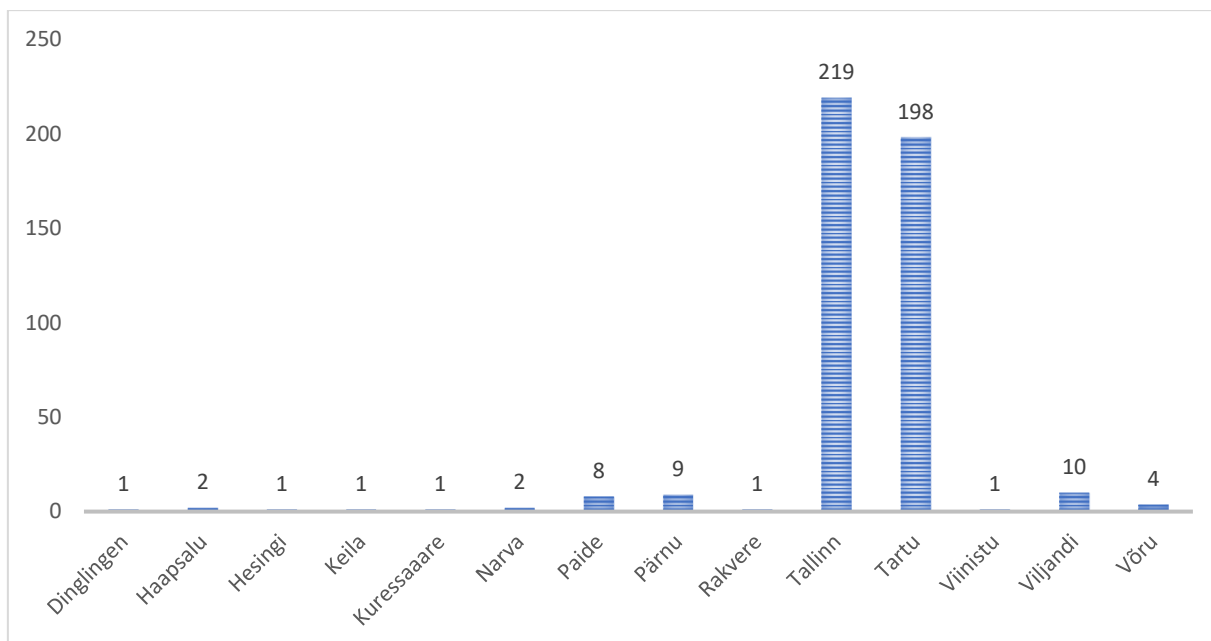
Joonis 4. Raamatute jagunemine ilmumiskoha järgi

Erinevaid kirjastusi, mille raamatuid nimekirjast võib leida, on kokku 168. Joonisel 5 on välja toodud need kirjastused, mis figureerivad enam kui kolmel korral. Esile tõuseb kirjastus Loodus, mille poolt välja antud raamatuid on 62 (24%), põhiliselt õpikud ja lisaks mõni ilukirjanduslik teos. Looduse kirjastuse trükiseid trükiti peamiselt Tartus ning enim ilmus raamatuid 1928. aastal (õpikud, ilukirjandus). Kirjastusest Kaja on raamatuid 26 (10%), millest valdav osa on ilukirjandus. Kolmandana joonistub välja kirjastus Agronoom 19 (7%) raamatuga, kuhu kuuluvad käsiraamatud, kalendrid ja muud põllumajandusega seotud raamatud. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastuse raamatuid on 17 (6%), enamjaolt õpikud. G. Pihlaka kirjastuse 16 (6%) raamatut on kõik õpikud. Ilma kirjastuse nimeta (s.n) märgitud raamatuid on 15 (6%).

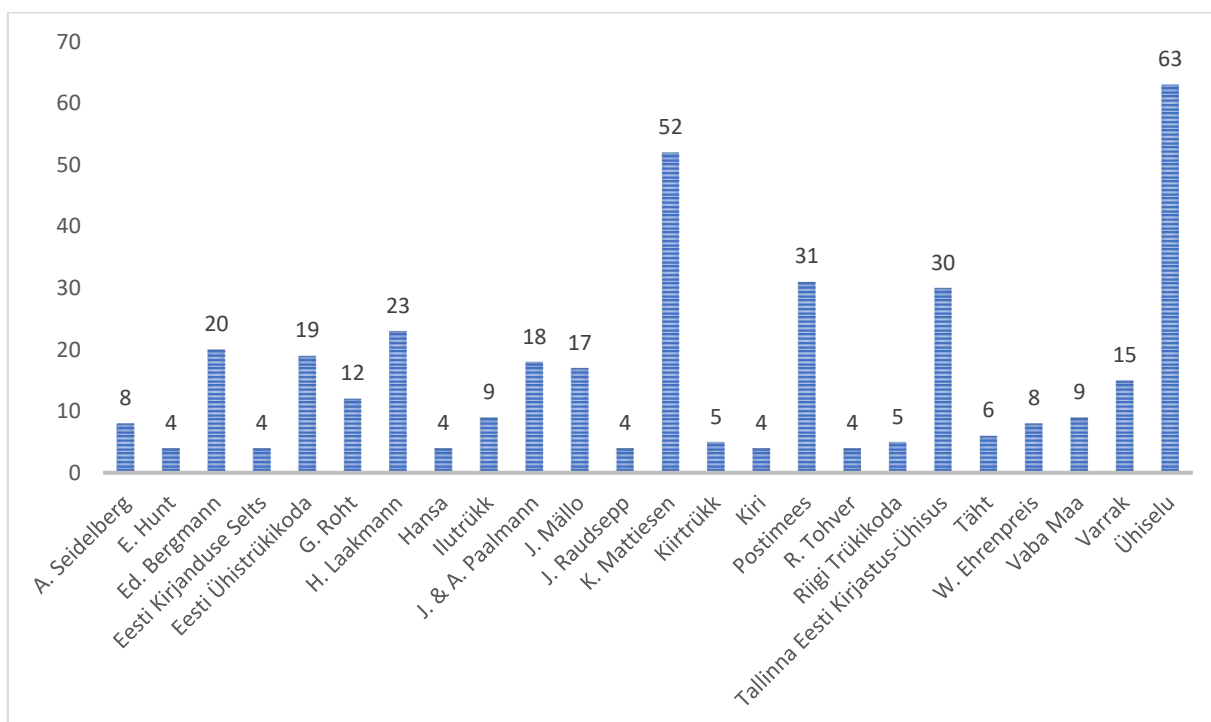
Joonis 5. Raamatute jagunemine kirjastuse järgi

Raamatute trükikohana domineerivad Tallinn ja Tartu (Joonis 6), kus pealinna trükikodades trükiti 219 (48%) ja Tartu trükikodades 198 (43%) raamatut. Viis enim esindatud Tallinna trükikoda on: Ühiselu 63, Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus 28, Eesti Ühistrükikoda 18, J. & A. Paalmann 18, Vaba Maa 9. Tartu trükikodadest viis esimest on: K. Mattisen 51, Postimees 31, H. Laakmann 22, Ed. Bergmann 20 ja Varrak 15. Seejärel on Viljandi trükikojad, kus trükiti 10 (2%) raamatut (E. Hunt, J. Nurmberg, Sakala). Kahe suurema linna trükiste erinevusena võiks välja tuua, et kui pealinna trükikodadest väljus raamatuid erinevatest valdkondadest (ilukirjandus, käsiraamatud), siis Tartu trükikodades trükiti valdavalt õpikuid.

Joonis 6. Raamatute jagunemine trükikoha järgi

Enim raamatuid trükiti Tallinnas trükikojas Ühiselu (Joonis 7), kokku 63 (17% uuritud raamatutest) erinevat liiki raamatut (õpikud, ilukirjandus, kalendrid). Tartu K. Mattieseni trükikojast on nimekirjas 52 (14%) raamatut.

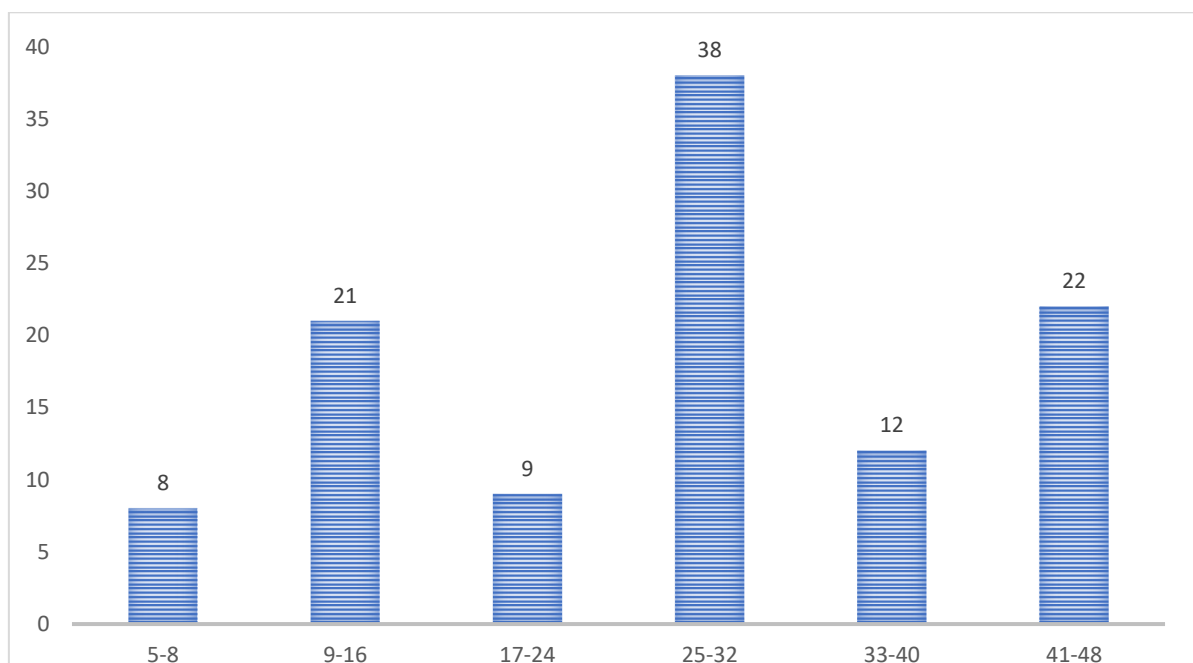

Joonis 7. Raamatute jagunemine trükikoja järgi

Kokku oli erinevaid trükikodasid 166 ja vähem kui neli korda esindatud trükikojad joonisel 7 ei kajastu. Kokkuvõtvalt võib öelda, et raamatute trükikohad ja kirjastused olid valdavalt suuremates linnades nagu Tallinn ja Tartu. Neis linnades asusid ka enamus trükikodasi.

3.2.4 Muud raamatuid iseloomustavad parameetrid

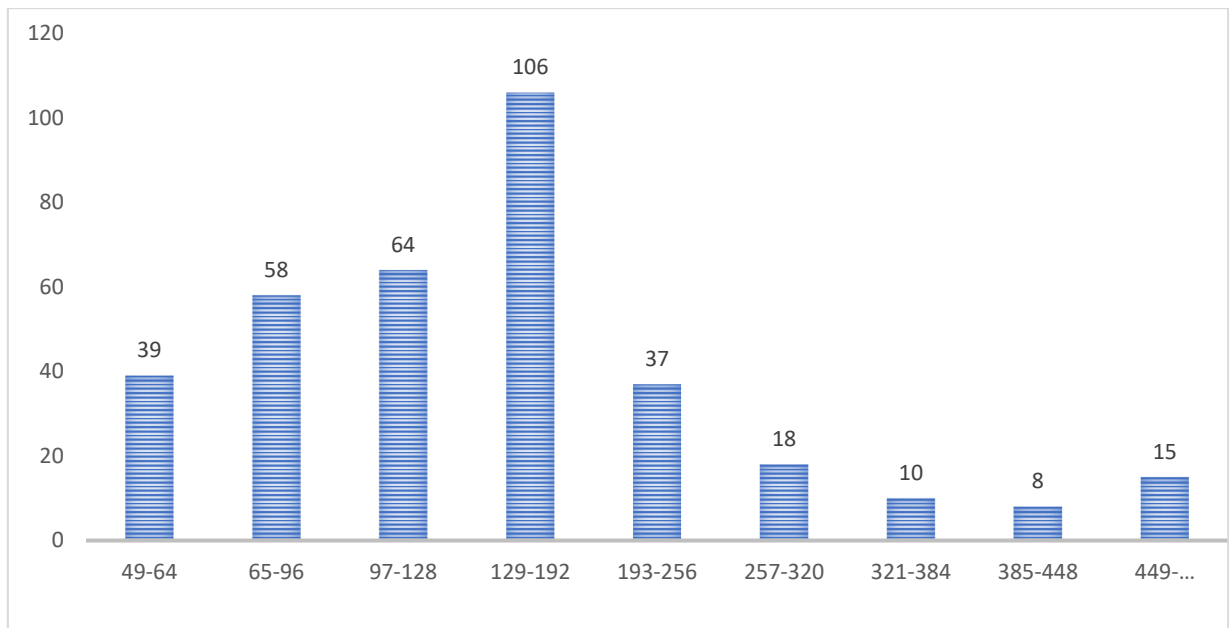
Alljärgnevalt on ülevaade raamatute mahust, eraldi on toodud välja brošüüride ja raamatute lehekülje arv ning info raamatute trükikorduse ja illustreeritusse kohta. ESTER kataloogis on toodud lehekülgede arv vastavalt raamatusse märgitud lehekülje numbriga, nurksulgudega eraldatud on nummerdamata lehekülgede arv. Selles uurimistöös on kõik leheküljed kokku arvestatud. Lehekülje numbrite vahemikud on valitud paberipoogna voltimise võimaluste järgi. Brošüürides esines enim, 25–32 leheküljelisi trükiseid (Joonis 8), need moodustasid koguarvust 34% (38) ja olid peamiselt kalendrid. Pea võrdselt esines 41–48-leheküljelisi trükiseid, kokku 22 (20%), kus on esindatud erinevat liiki kirjandust (õpikud, juhendid) ja 9–16-leheküljelisi trükiseid kokku 21 (19%), valdavalt põhikirjad ning ühingute aastaaruanded.

Joonis 8. Brošüürid lehekülgede arvu järgi

Raamatutest (Joonis 9) domineerivad 129-192 leheküljelised trükised, 106 (29%), valdavalt kooliõpikud. 97–128 leheküljeliste raamatute seas, mida on 64 (18%), moodustab enamuse ilukirjandus. 65–96 leheküljelisi raamatuid on nimekirjas 58 (16%), esindatud on kõik liigid ja erisusi välja tuua ei saa. Kõige suurema lehekülgede arvuga (1248 lk) on 1929. aastal väljaantud raamat pealkirjaga: *Piibli Raamat, see on kõik Wana ja Uue Seaduse Püha Kiri* / Briti ja Wäljamaa Piibliselts.

Joonis 9. Raamatud lehekülgede arvu järgi

Kuna raamatuturul valitses suur ülepakkumine, tuli kirjastajatel pöörata suuremat tähelepanu raamatute trükitehnilisele tasemele ja kujundusele (Lott ja Möldre, 2000: 33). Käesolevas töös käsitletakse andmekogumisse kuuluvate raamatute puhul ühise nimetaja illustratsioon all nii kaarti, joonist, pilti kui portreed. Illustreeritud raamatuid on nimestikus 163 (34%), valdavalt kooliõpikud ja käsiraamatud. Raamatuid, millel on illustreering vaid kaanel, on kokku 48 (10%), siin domineerib ilukirjandus. Raamatuid, kus on illustreering nii kaanel kui sisu osas, on kokku 36 (7%), valdkonnalt käsitöö ja õpikud.

Vaadeldes infot raamatute trükikorduse kohta, tõuseb esile enim teistkordse trükiga õpikute ja käsiraamatute arv 41 (9%), sinna hulka lisandub ka pisut ilukirjandust. Kõige rohkem kordustrukke on saanud raamat pealkirjaga *Õndsas Lutheruse Väikene katekismus : seletustega*, 57. trükiga. Kordustrukiga raamatuid on kokku 93 ehk 19% kogu andmebaasis olevatest raamatutest.

3.3 Raamatud mida varasemates nimestikes pole registreeritud.

Lootus leida Harju- ja Raplamaa väikemuuseumide kogudest Eesti Vabariigis aastatel 1918–1940 välja antud eestikeelseid raamatuid, mis on retrospektiivsest rahvusbibliograafiast jäänud välja, täitus. Andmete väljaselgitamisel kasutati andmebaasi NÜMERI 1918–1940, mis

sisaldab kõiki varasemalt nimestikes registreeritud eestikeelsete raamatute, brošüüride, kaartide ja nootide andmeid. Uunikumid on täiskirjena väljatoodud lisas 2.

Raamatud, mida varasemates nimestikes ei olnud, võib jaotada kolme rühma. Esimesena vaadeldakse lähemalt muuseumitest leitud kalendreid. Kolm erineva aastakäigu Kohila Majandusühisuse kalendrit on formaadilt taskukalendri mõõtu (7 x 10cm) ja nummerdamata lehekülgi on 96. Ühise joonena on avaloona pühendatud terve lehekülg Kohila Majandusühisuse uusaasta tervitusele koos üleskutsega üksmeelsele ühistööle (nt *Jõu, tugevuse saavutamise organiseerimise oskusest. Ka riigi tugevuse aluseks ei ole mitte üksnes rahva arv, vaid kuidas see rahvas on organiseeritud üksmeelsele tööle. Suur rahvas killunenult on nõrk*). Sisult on kalendrid mõnevõrra erinevad. 1937. aasta ühiskalendri avalehel toodud Kohila majandusühisuse tervitusele järgneb Eesti Tarvitajate Ühisuse Keskühisuse ülevaade ühiskaubanduse arengust. Lisaks julgustatakse astuma liikmeks. Järgneb juhis kalendri kasutamiseks (...*Nii, et kalender ei ole mitte ainult ajanäitaja, vaid isiklik sekretär, igapäevane nõuandja ja veel rohkem – elujuht terveks aastaks*). Kalendris on väljatoodud märkide seletused, aastaegade vahetumise kuupäevad ning pühad ja puhkepäevad. Seejärel on kuude lõikes, nädalapäevade kaupa 51 lehekülge isiklike märgete tegemiseks.

Järgneb üleskutse seadma elus sihte, juhtimaks teadlikumalt oma tööd. Välja on toodud põllumajanduse edendamise nipid (karja söödaolude parandamiseks, põllutöökooli olulisusest), üleskutsed kodu ja koduümbruse kaunistamiseks, korra ja puhtuse loomiseks, teadlikumaks toitumiseks, rahvaliku kapitali hoogsamaks koondamiseks ja rahva omatööstuse arendamiseks, noorte huvialade arendamiseks, tööoskuse- ja võime tõstmiseks. Rõhutades oma riigi olulisust, on lisatud üleskutse: *Igale eestlasele eesti nimi ja igasse kodusse eesti lipp*. Järgneb ülevaade eesti tootmisaladest ja kaubandusest ning arvud kodumaa kohta (eesti pindala, elanike arv, rahvused, sündide arv, koolide arv, maantee pikkus, sõidukite arv). Taskukalendri kaante vahele mahub veel palju olulist teavet: mida tuleb tähele panna kauba ostmisel, hädavajalikumaid arstirohte ja abinõusid õnnetusjuhtumel, mõõtühikute seletused, posti- ja telefonitariifid, tähtsamate toiduainete kaalu ja mahu vahetused ning kui palju on vaja osta riidet rõivaste õmblemiseks. Kalendris on reklaamplakatitele pühendatud kaksteist lehekülge, sealhulgas on kõige enam panustatud tubaka reklaamile, suisa viis reklaami teavitasid tubaka suitsetamisest kui rõõmu ja rahuldust pakkuvast tegevusest (nt *Palju võlu igas tõmbes!, Lõbusalt matkates päikesepaistelisi teid ETK sigarettidega*). Taskukalendri lõppsõna on taas pühendatud Kohila elanikule, kutsega ühistööle. Enne kaane sulgemist on viis lehekülge

pühendatud märgete tegemiseks (1937. a. töökava, tähtpäevad, aadressid, telefonid, laenuks antud esemed).

1938. aasta ühiskalender on sisult väga sarnane eelnevale, rohkem on rõhku pandud kodukaunistamisele ja ollakse uhked vabariigi 20nda aastapäeva üle. Jätkuvalt esineb artiklites üleskutseid koostööle, rõhutades häid võimalusi, mida pakuvad ühiskaubanduslikud ja teised ühistegelikud ettevõtted. Selles kalendris on reklaampostreid kaheksa ja lisalehti märgete tegemiseks vaid kaks (aadressid, telefonid).

1939. aasta kalender on sisult sarnane 1937. aasta kalendri kirjeldusele. Erisusena võiks esile tuua väljavõtted K. Pätsi kõnest, mis rõhutavad koostöö ja ühistegevuse olulisust (nt „Suuri asutusi ja ettevõtteid saab meil ainult ühisel jõul teostada“). Reklaamplakateid üle terve lehe selles kalendris ei ole ja märkmete leht on kahanenud ühele lehele, kuhu saab lisada aadressid.

Kohila Majandusühisuse kohta pole NÜMERI registris ühtegi viidet. Majandusühisuste kalendrite kohta leidub NÜMERI andmebaasis kümneid vasteid, mis viitab sellele, et kalendrite sisu võis üle-eestiliselt sarnane olla, kuid erinevus seisnes konkreetse majandusühisuse nimes. Seda arusaama kinnitab 1939. aasta kalendris olev viide ETK (Eesti Tarvitajateühisuste Keskuhise) kirjastusele.

NÜMERI andmebaasist võib leida Riidekauplus A. Laamanni kalendreid aastate 1930, 1933–1935 kohta. 1928. aasta väljaande kohta andmebaasis info puudub. Kalender ise on tavapärase sisuga, välja on toodud olulisemad sündmused (laadad) ja mitu lehekülge on pühendatud elukindlustuse vajalikkusele.

Eesti aadress-kalender kalendrisarjast on NÜMERISs olemas 1923–1929 ja 1931–1933 aasta kohta kalendrid. 1930. aasta oma registreeritud ei ole. Kalender on sisult mahukas – 96 (lisaks 30 nummerdamata) lehekülge on täidetud sarnaselt olemasolevatele kalendritele. Välja on toodud pidu- ja puhkepäevad, kuu seisud. Igal kalendrikuu leheküljel on kajastatud kõrvuti uus ja vana kalender.

Kalendrid on olnud laialdaselt levinud rahvaraamatud (Vainov, 2008), nende kirjastamise kõrgaeg jäi küll 19. sajandisse, kuid populaarsus 20. sajandi alguses ei vähenenud. Muutuma hakkas aga kalendrite funktsioon (*Ibid.*: 2008): seni eestikeelse lugemisraamatuna ja uudiste levitajana tuntud kalender hakkas täitma rohkem tarbe- ja reklaamiülesandeid.

Teise rühmana võib välja tuua aruanded, mis on piirkonnapõhised ja ilmselt oma mitte laialdase leviku tõttu jäänud nimestikest välja.

Pealkirjaga „*Hageri Ühistegelised asutused*“ raamatusse on koondatud nelja Hageri ettevõtte 1927. aasta aruanded:

- Hageri Ühispanga aruanne (6 lk)
- Hageri Kaubatarvitajate ühisuse aruanne (10 lk)
- Hageri Piimatalitajate ühisuse aruanne (6 lk)
- Hageri valla vastastiku tulekindlustusselts (2 lk)

Raamatu sisekaanel on reklaamid (Eesti Ühispank, Hageri Kaubatarvitajate ühisus), muu üldistav sisu puudub. Aruandesse koondatud ettevõtete kohta leiab NÜMERI registrist Hageri Kaubatarvitajate Ühisuse 1928. aasta, Hageri Ühispanga 1925., 1928. ja 1938. aasta aruanded. Viited Hageri Piimatalituse Ühisuse ja Hageri valla vastastikku tulekinnitusseltsi trükistele praegu NÜMERIs puuduvad.

Viinistu Kaubatarvitajate Ühisus, mis on asutatud 1909. aastal, aruanded sarnased, avades äritegevuse ülevaate aasta lõikes. 1928. aasta kohta on säilinud kaks eksemplari:

- Viinistu Kaubatarvitajate Ühisuse 1927.a. aruanne XVIII tegevusaasta (6 lk)
- Viinistu Kaubatarvitajate Ühisuse 1928 a. aruanne XIX tegevusaasta (10 lk)

Viinistu Tarvitajate Ühingu aruanded on teada 1932. ja 1933. aasta kohta.

Kolmandasse rühma kuulub Kolga valla Ühistegeliku Kindlustuskassa põhikiri, mis on välja antud 1937. aastal ja kirjeldab ühingu ülesandeid ning teisi töökorraldusega seotud tegevusi. Kindlustuskassa ülesandeks oli kindlustada oma liikmete vara, ühtlasi arendada ja aineliselt toetada ka igasugu muud tegevust, mis on suunatud kindlustusoperatsioonide hõlbustamiseks ning kindlustusetarvitajate varandusliku julgeoleku saavutamiseks. Kindlustuskassa kohta varasemalt andmed trükiste osas puuduvad.

4. JÄRELDUSED JA DISKUSSIOON

Uurimistöö eesmärk oli anda ülevaade Harju- ja Raplamaa väikemuuseumide kogudes olevatest Eesti Vabariigis aastatel 1918–1940 ilmunud eestikeelsetest raamatutest. Lisaks uuriti Harju- ja Raplamaa muuseume, et saada ülevaade nende tegevustest ja kogudest.

Kui vaadelda uuringus osalenud muuseume üldiselt, siis muuseumitöötajate küsitlustest tulid ühise joonena välja ka peamised probleemkohad, milleks olid töötajate nappus, puudulikud andmebaasid ja suur ruumipuudus. Erinevate näituste ja tegevuste korraldamine on ajamahukas, ei jää piisavalt aega andmebaaside korrastamiseks. Lisaks pakutakse muuseumitele erinevaid väärtuslikke ajalugu jäädvustavaid esemeid. Need pannakse tavapäraselt ootele ja võib juhtuda, et ei tehta märget eseme loo kohta tulmeraamatusse või mõnda teise museaale kirjeldavasse andmebaasi. See omakorda teeb koduloo uurijale info hankimise keeruliseks, kuna ei ole võimalik museaalide kohta infot andmebaasist leida, vaid tuleb loota muuseumitöötaja teadmisele. Võib juhtuda, et muuseumi töötaja vahetusel kaob ka väärtuslik info esemete kohta. Lisaks selgus vestlustest muuseumitöötajatega, et olemasolev infosüsteem MUIS on liialt keerukas ja seda ei ole kasutusele võetud.

Uuringusse kaasatud muuseumid on olemuselt kohamuuseumid, kus museaale kogutakse kindlat piirkonda silmas pidades. Harju- ja Raplamaal on teadaolevalt 35 muuseumi, neist 15 on kohamuuseumid. Uurimistöös analüüsitud raamatute andmebaasi loomiseks tuli eelnevalt välja selgitada muuseumid, kus leidsid raamatuid. Siingi on suureks probleemiks täpsete andmete leidmine. Kui tavapäraselt uuritakse juba olemasolevat raamatukogu, siis selles töös süstematiseeritud algandmed puudusid. Arvestades andmebaaside puudulikkust võib oletada, et raamatuid on muuseumites rohkem kui antud töö kajastab. Samuti on muuseumitel annetustena saadud, kuid veel lahti pakkimata ja üle vaatamata esemeid, mistõttu on väga tõenäoline, et on veel selliseid raamatuid, mille kohta registris NÜMERI kirje puudub.

Nende kuue uuritud muuseumi, kus leidsid Eesti Vabariigis aastatel 1918–1940 väljaantud eestikeelseid raamatuid, kogudes olid osaliselt olemas tulmeraamatud ja museaalide

vastuvõtmise kohta vormistatud aktid. Kirjetes seisis raamatu pealkiri ja väljaandmise aasta, mõnel juhul ka raamatu autor. Kui antud töös loodud andmebaasi olid raamatute andmed sisestatud, siis võrdluses andmebaasiga ESTER ilmnemise tulmeraamatusse sissekandel tehtud vead. Näiteks oli märgitud väljaandmise aasta valesti või õpikute puhul puudus märged, millisele klassile raamat on mõeldud. Mõningatel juhtudel oli andmeid liialt vähe, et raamat tuvastada ja tuli teha võimalusel paikvaatlust vastavas muuseumis. Ühe raamatu aastaarvu täpsustamisel tulid paikvaatlust tehes välja väga olulised trükised, mida senistes nimestikes (NÜMERI) ei ole registreeritud. Need on kolm Kohila majandusühisuse kalendrit, mis on antud välja aastateks 1937, 1938 ja 1939.

Raamatuid, mille kohta ESTER andmebaasis info puudus, võrreldi NÜMERI 1918–1940 andmebaasiga, mis sisaldab kõikide varasemalt nimestikes registreeritud eestikeelsete raamatute, brošüüride, kaartide ja nootide andmeid. Nii sai välja selgitatud need raamatud, mida varasemates sellelaadsetes nimestikes pole registreeritud. Tavapärast tuleb uurimistöödega juurde paar trükist, aga antud töö käigus tuli neid ilmsiks lausa üheksa. Sellest võib järeldada, et muuseumites peituv lugemisvara vajaks rohkem tähelepanu ja uuringuid. Muuseumite kogud täienevad pidevalt ja nii kasvab ka raamatute arv muuseumites.

Eesmärgi saavutamiseks seatud ülesanded toetasid eesmärgi täitmist ning koostatud raamatute andmebaasis on kirjed võimalikult paljude aastatel 1918–1940 ilmunud raamatute kohta. Sajaprotsendilist täpsust andmete kohta antud uurimismeetodid ei võimaldanud. See eeldaks suuremat ajakulu kui antud töös on ette nähtud. Samuti puudus ligipääs kõikidele raamatutele. Muuseumite kogudes olevad tulmeraamatud vajaksid põhjalikku korrastamist ning sissekanded raamatute kohta täpsustamist. Paaris muuseumis toodi välja, et kõik kirjed mis tulmeraamatus on ei pruugi ühtida tegelikkusega. Mõned raamatud võivad olla näiteks välja laenutatud ja ei ole tagasi toodud. Samuti on muuseumitöötajate vahetusel loodud uued reeglid kogusse võtmise kirjeldamisel ja eelmise töötaja loodud kirjete süsteem ei ole uuele töötajale küllalt arusaadav või täpne.

Muuseumites olevad raamatud peegeldavad hästi seda lugemisvara, mis oli taludes Harjumaal aastatel 1918–1940. See erineb linna intelligendi raamatukogust, aga ka tavapärasest avalikust raamatukogust, kus olid trükised soovitatavate raamatute nimestikest. Maainimesed olid praktilise meelega, raamatutest enamuse moodustasid käsiraamatud ja õpikud. Kuna enam kui pool rahvastikust teenis elatist põllumajandusega, oli selle ala kirjanduse vastu huvi suur (Liivaku, 1995: 128). Uno Liivak toob oma raamatus „Eesti raamatu lugu“ (1995: 129) välja

teisigi olulise tähtsusega raamatuid, milleks olid entsüklopeediad ja sõnaraamatud. Uurimistöö fookuses olnud muuseumitest vaid ühest võis leida ajavahemikus 1918–1940 Eestis väljaantud entsüklopeediaid, sõnaraamatuid ei olnud üheski. Sellest võib järeldada, et maapiirkonda jõudis eelnimetatud raamatuid vähe. Samas võib ka olla, et muuseumitele hinnalisemaid raamatuid ei loovutatud.

Teise maailmasõja eelses Eesti Vabariigis moodustasid kooliõpikud umbes 10–12% tollasest trükitoodangust (Ainz ja Tenno, 2012: 35). Nii on ka uuringus osalenud muuseumites õpikute osakaal erinevates valdkondades küllaltki suur, moodustades 19% raamatutest. Tähtsal kohal olid kalendrid. Kalendrite väljaandmise osakaal kasvas aasta-aastalt ning saavutas haripunkti 1930. aastate lõpul, mil 1939. aastal ilmus 158 aastakäiku kalendreid (Vainov, 2008). Muuseumites on enim kalendreid 1928. aastal ilmunuist. Üllatavalt vähe leidis lasteraamatuid, seda võis tingida asjaolu, et need lihtsalt kulusid lugemise käigus läbi ja seepärast on vähem esindatud. Raamat oli siiski kallid ja ilmselt ka seepärast on lasteraamatud vähem esindatud. Küllap neid kingiti või osteti vaid eriliste sündmuste puhul, sünnipäevaks või jõuludeks.

Raamatute väljaandmine käivitus vabariigi algusaastail hoogsalt, seda soodustas nõudlus eri tüüpi trükiste järele. Seda näitas ka ilmunud raamatunimetuste arv, kus näiteks 1918. aastal ilmus 247 nimetust ja 1924. aastal juba 857 erinevat raamatut (Ainz ja Tenno, 2012: 30). Vaadeldes antud töös kirjeldatud raamatute ilmumise dünaamikat aastate lõikes, on näha edukamaid ja vähem edukaid aastaid. Kui inimeste elujärg seoses majanduskriisiga halvenes 1924. aastal, siis väljendus see otseselt ka raamatute ostmise vähenemises (Ainz ja Tenno, 2012: 30). Põhijoontes järgib muuseumites olevate raamatute ilmumisaastate dünaamika üldist ilmumisdünaamikat.

Andmekogumist joonistub välja, et enim on eelistatud kirjastusfirma Loodus trükiseid. Aastatel 1920–1940 oli Loodus suurim kirjastusfirma, mille asutasid noored loodusteadlased kooliraamatute kirjastamiseks. Looduse kirjastus andis välja üle 2000 raamatunimetuse (Ainz ja Tenno, 2012: 31) ning oli universaalse haardega, mille raamatute valik ulatus kvaliteetsarjadest kergesisulise lektüürini. 1930ndate aastate teisel poolel moodustasid Eesti kirjastuste kogutoodangust ligemale 25% Loodus kirjastuse väljaanded (Lott ja Möldre, 2000: 33). Uuringus osalenud muuseumites on kirjastus Loodus poolt välja antud raamatuid 62, põhiliselt õpikud.

Suuremad trükikojad tegutsesid Tallinnas ja Tartus, ka uurimistöö fookuses olevad raamatud on trükitud just nendes linnades. Trükikorduse tõuseb esile enim teistkordse trükiga õpikute

ja käsiraamatute arv, mis moodustab andmekogust 9%. Kõige rohkem kordustrükke on saanud raamat pealkirjaga *Õndsa Lutheruse Väikene katekismus : seletustega*, seda 57. tüki näol. Kuigi trükikorduse suur arv eeldab, et neid raamatuid oli pea igas kodus, leidis muuseumites vaid kaks katekismust.

Uurimistöö üheks piiranguks on asjaolu, et uuring viidi läbi vaid Harju- ja Raplamaal ning seetõttu ei saa tulemusi üldistada kõikidele Eesti talupidamistele. Kuigi antud uuringu tulemusi ei saa ka üldistada kõikide Eesti väikemuuseumite kogudele, on tööl praktiline väärtus, kuna sarnaseid uuringud ei ole varasemalt tehtud. See annab alust edasisteks uuringuteks ning võimaluse võrdluseks. Kuna antud uurimistöö eesmärk oli anda pigem üldine ülevaade Eesti Vabariigis aastatel 1918–1940 ilmunud eestikeelsetest raamatutest, siis jäi tähelepanuta analüüs piirkonna põhiselt. See andnuks aimu, milliseid raamatuid erinevates piirkondades eelistati ning loeti. Näiteks kas Tallinna lähedus võis mõjutada lugemisvara valikut.

Muuseumites olevad raamatud on saanud varasemalt liialt vähe tähelepanu. Nimelt ei ole muuseumid spetsialiseerunud raamatute kogumisele, pigem on need juhuslikult oma muuseumi kogumispoliitikat ellu viies kaasa tulnud, näiteks apteegimuuseumi korral on meditsiinilase ja ravimtaimealase kirjanduse museaaliks võtmine õigustatud, aga õpikud-kalendrid liigituvad pigem juhusliku materjali hulka. Muuseumitöötajad lähtuvad sageli ainese päästmise põhimõttest. Enamus uurimistöö käigus külastatud muuseumite juhatajatest tõdesid uurimise olulisust ja nende silmis raamatute väärtus tõusis veelgi. Lisauuringuks annab põhjust seegi, et antud töö käigus ei olnud ligipääsu kõikidele trükistele ja võib oletada, et nii mõnigi raamat on nimestikust NÜMERI välja jäänud.

Muuseumi ülesanne on koguda, uurida ja eksponeerida ja kuigi ühiskonnas on mitmeid erinevaid institutsioone, mis samamoodi uurivad ja eksponeerivad, siis kogude kogumisega tegelevad vaid muuseumid. Muuseumikogud moodustavad koos arhiivide, kultuurmaastiku ja arhitektuuripärandiga ühiskonna mälu (Tvauri, 2001). Antud uurimustöö käigus kasvas teadmine maapiirkondade kohamuuseumite olulisusest, nende kogudes olev kirjandus annab küllalt põhjaliku ülevaate maapiirkonnas elanud inimeste kirjanduse eelistustest. Lisaks muuseumite kogude uurimistele tasuks vaadelda kitsaskohti, miks ei ole paljudel muuseumitel loodud andmebaase ja pole kasutusele võetud andmebaasi MUISi kogude andmete sisestamiseks.

KOKKUVÕTE

Uurimistöö eesmärgiks oli anda ülevaade Harju- ja Raplamaa väikemuuseumite kogudes olevatest Eesti Vabariigi ajal aastatel 1918–1940 ilmunud eestikeelsetest raamatutest.

Eesti Vabariigi esimesel perioodil ilmunud trükisõna lünklik ülevaade ajendas uurimistööd ette võtma ning just väikemuuseumites olevaid raamatuid ei ole teadaolevalt varasemalt vaatluse alla võetud. Väikemuuseumid, kes uuringusse kaasati, on olemuselt kohamuuseumid, kus museaale kogutakse kindlat piirkonda (kihelkond, küla jm) silmas pidades. Muuseumite tegevusest ning kogudest sündis põgus ülevaade ning põhjalikuma vaatluse all olid need muuseumid, kus leidis Eesti Vabariigi esimesel perioodil välja antud eestikeelseid raamatuid.

Harju- ja Raplamaal on teadaolevalt 35 muuseumi, neist 15 on olemuselt kohamuuseumid. Uurimistöö fookuses on raamat, mis on määratletud lähtudes Eesti retrospektiivsest rahvusbibliograafia valikpõhimõttest kui trükis, mille maht on vähemalt viis lehekülge, sh raamatud, brošüürid, noodid ja kaardid. Raamatuid leidub kümnes uuritud muuseumis kokku 5 547 ning eestikeelsete raamatute koguarvuks on 4074. Kuues muuseumis leidub raamatuid, mis on välja antud Eesti Vabariigis aastatel 1918–1940. Eelnevalt kirjeldatud ajaperioodi raamatuid on kokku 472 (12%).

Eesti Vabariigis aastatel 1918–1940 ilmunud eestikeelsetest raamatutest valmis andmebaas, kus on toodud välja ESTER kataloogi abiga peamised kirje elemendid. Uurimistöös loodud ülevaatlik Harju- ja Raplamaa väikemuuseumite eestikeelsete raamatute ja brošüüride register andis aimu, milliseid 1918–1940. aastatel väljaantud trükiseid piirkonna elanikud eelistasid ja soetasid.

Trükise tüübilt domineerib raamat, moodustades 75% koguarvust. Kõige rohkem raamatuid leidub filoloogia ja ilukirjanduse valdkonnast, neid on andmekogumis 26%.

Kõige enam ehk 39 (8%) oli kogudes raamatuid, mis on ilmunud 1928. aastal. Trükistest domineerisid ilukirjandus ja kalendrid.

Enim trükiti raamatuid Tallinna ja Tartu trükikodades, pealinnas 219 (48%) ja Tartu trükikodades 198 (43%) raamatut. Nimekirjas olevatest raamatutest enim ehk 63 (17%), trükiti Ühiselu trükikojas Tallinnas. Kirjastustest tõuseb esile Loodus kirjastus, kus väljaantud raamatute arvuks on 62 (24%), põhiliselt õpikud ja lisaks mõni ilukirjanduslik teos. Enim kordustrukke (valdavalt teine trükk) on välja antud õpikutest ja käsiraamatutest, neid oli vaadeldud perioodil 41 nimetust (9%).

Brošüüride seas esineb enim 25–32 leheküljelisi trükiseid, need moodustavad koguarvust 34% (38 trükist) ja olid peamiselt kalendrid. Raamatutest domineerivad 129–192 leheküljelised trükised, 106 (29%), valdavat kooliõpikud.

Illustreeringuga raamatuid on nimestikus 163 (34%), valdavalt kooliõpikud ja käsiraamatud. Raamatuid, millel on illustreering vaid kaanel, on kokku 48 (10%), siin grupis on ülekaalukalt ilukirjandusteosed. Raamatuid, kus on illustreering nii kaanel kui sisu osas, on kokku 36 (7%), valdkonnalt käsitöö ja õpperaamatud.

Uurimistöö käigus leiti Eesti Vabariigis aastail 1918–1940 väljaantud raamatuid, mis on retrospektiivsest rahvusbibliograafiast välja jäänud. Neid raamatuid oli kokku üheksa. Uurimistöös oli andmete analüüsimisel aluseks andmebaas NÜMERI 1918–1940, mis sisaldab kõiki varasemalt nimestikes registreeritud eestikeelsete raamatute, brošüüride, kaartide ja nootide andmeid.

Andmekogumi koostamist raskendas asjaolu, et valdavalt ei olnud muuseumitel loodud andmebaasi raamatute kohta. Andmeid tuli koguda vaatluse teel või tulmeraamatutest erinevatest sissekannetest välja noppida.

Muuseumite kogud täienevad pidevalt ja loodetavasti on uurimistöös kogutud andmed heaks algallikaks järgnevatele uurimistele. Kuna antud uurimistöö käik ei võimaldanud ligipääsu kõikidele raamatutele muuseumites, siis vajaksid andmekogud veel täpsustavaid uuringuid.

SUMMARY

The aim of the current research was to give an overview about the book collections located in the small museums of Harju and Rapla counties published in Estonia during 1918-1940. Therefore the author of this research named this work Estonian books in small museums in Harju and Rapla counties published during 1918-1940.

The incompleted overview of the printed word published during the first period of the Republic of Estonia led to the beginning of this research. In addition it is known that books have not been examined before.

The small museums that were included in the study are essentially local museums where museals are collected taking into account a specific area (parish, village, etc.). A brief overview was given of the activities and collections of the small museums, and those museums where Estonian books published in the first period of the Republic of Estonia were found were under more detailed observation.

Current research is focused on a book which is defined on the basis of the Estonian retrospective selection principle of national bibliography where a book is defined as a publication that contains at least five pages including books, brochures, sheet music and maps.

It is known that there are 35 museums in Harju and Rapla counties. 15 out of 30 are local museums. There are a total of 5,547 books in ten museums studied and the total number of books in Estonian is 4074. The six museums contain books published in the Republic of Estonia during 1918-1940. There are a total of 472 (12%) books in the period described above.

A database of Estonian-language books published in 1918-1940 in Estonia was completed where the main elements of the items were listed with the help of the ESTER catalog.

The comprehensive register of books and brochures in Estonian in the small museums of Harju and Rapla counties created in the research gave an idea of which publications in the area were preferred and purchased by the inhabitants of the region.

The type of publication is dominated by the book, accounting for 75% of the total number. Most books can be found in the field of philology and fiction and 26% of them in the data set. The highest number 39 (8%) was in the collections of books published in 1928. The publications were dominated by fiction and calendars.

Most books were printed in Tallinn and Tartu printing houses. 219 (or 48%) books in the capital city Tallinn and 198 (or 43%) books in Tartu printing houses. 63 (or 17%) books were printed at Ühiselu printing house in Tallinn. Among the publishing houses Loodus publishing house stands out where the number of published books is 62 (or 24%) mainly textbooks and also some works of fiction. Most reprints (mostly the second edition) have been issued from textbooks and manuals. There were 41 titles (or 9%) during the period under review.

Among brochures the 25- to 32-page publications were the most common accounting 34% of the total (38 publications) and they were mainly calendars. The books were dominated by 129–192-page publications. There were 106 (or 29%) of them in the list. Mostly school textbooks.

There were 163 (or 34%) illustrated books in the list, mostly school textbooks and manuals. There were a total of 48 (10%) books with an illustration only on the cover and this group consisted predominantly of fiction. There were a total of 36 (or 7%) crafts and textbooks the illustrations on the cover and contents included.

The books published in the Republic of Estonia in 1918–1940 which have been left out of the retrospective national bibliography were found in the course of this research. There were nine of these books in total. The research was based on the NÜMERI 1918-1940 database which contains all the data of books, brochures, maps, and notes in Estonian previously registered in the lists.

The compilation of the data set was complicated by the fact that most small museums did not have book databases. The current research data had to be collected by observation, via interviews or picked from various entries in the logbooks.

Museum collections are constantly being updated and hopefully the data collected in the current research will be a good source for future researches. As this course of research did not allow access to all books in small museums the databases would need more detailed research.

KASUTATUD LÜHENDID

cm – sentimeeter

ELNET – Eesti Raamatukoguvõrgu Konsortsium

ESTER – Eesti raamatukogusid ühendav elektronkataloog, EST (eesti keel) ja ER (Eesti riik)

ETK – Eesti Tarvitajateühisuste Keskühisus

EVS – Eesti standard

ISO – Rahvusvahelise Standardimisorganisatsiooni standard

i.a – ilma aastata

jms – ja muud sellised

lk – lehekülg

m² – ruutmeeter

MUIS – muuseumite infosüsteem

nt – näiteks

NÜMERI – Nimestikes Üles Märgitud Eestikeelsete Raamatute Indeks aastate 1918–1940 kohta

RMK – Riigimetsa Majandamise Keskus

s.n – ilma kirjastaja või trükikojata

tr – trükk

UDK – Universaalne Detsimaalklassifikatsiooni

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Ainz, A. ja Tenno, L. (2012). *Eestikeelne raamat 1918–1940. I, 1-he – Kandla, 1–8660 = Estnisches Buch 1918–1940 = Estonian book 1918–1940 = Эстонская книга 1918–1940*. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 2012.

Annus, E. (1993). *Eestikeelne raamat 1901–1917. I*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu.

Annus, E. (1994). Eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia 1525–1940 valikupõhimõtteist. *Keel ja Kirjandus*, 7, 419–421.

Annus, E. ja Pillau, E. (1987). Kirjastustegevus. *ENE: Eesti nõukogude entsüklopeedia*. 2 (lk 362–366). Tallinn: Valgus.

Annus, E., Parašin, L. ja Püss, L. (1970). Kirjastustegevus. *ENE: Eesti nõukogude entsüklopeedia*. 2 (lk 112–114). Tallinn: Valgus.

ELNET Konsortsium. (2009). *Eesti artiklite andmebaasi ISE UDK liigitustabel*. Kasutatud 22.01.2021 https://www.elnet.ee/ise/UDK_kasutajale_ISEs.pdf

Hänni, K. (2001). *Aastatel 1918–1940 Saaremaal ja Läänemaal trükitud eestikeelsed raamatud*. Diplomitöö. Viljandi: Viljandi Kultuurikolledž.

Informatsioon ja dokumentatsioon. Raamatute, ajalehtede, perioodikaväljaannete ja elektrooniliste väljaannete tootmise ja levitamise statistika = Information and documentation. Statistics on the production and distribution of books, newspapers, periodicals and electronic publications. (2010). Tallinn: Eesti Standardikeskus.

Jaanits, L., Tarvel, E. ja Karjahärm, T. (2002). Ajalugu. *EE: Eesti entsüklopeedia*. 11 (lk 273–327). Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Järvakandi Klaasimuseum. (i.a). Kasutatud 14.02.2021, <https://www.klaasimuseum.ee/>.

Kõlli, M. (1997). Aastatel 1918–1940 ilmunud spordikirjanduse bibliograafia. Diplomitöö. Viljandi: Viljandi Kultuurikolledž.

Liivaku, U. (1995). *Eesti raamatu lugu*. Tallinn: Monokkel.

Lott, M. (1978). Raamat kodanlikus Eestis (1918–1940). *Eesti raamat 1525–1975. Ajalooline ülevaade* (lk 164–219). Tallinn: Valgus.

Lott, M. (2002). Raamatulugu. *Eesti Entsüklopeedia*, 11 (lk 545–553). Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Lott, M., Möldre A. (2000). Lühike Eesti raamatu ajalugu. *Euroopale järele* (lk 33). Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu.

Miller, V. (1976). Eesti raamat. *Eestlane ja tema kultuur* (lk 24–34). Tallinn : Perioodika.

Muuseumiseadus. (19.03.2013). *Riigi Teataja I*. Kasutatud 24.10.2019, <https://www.riigiteataja.ee/akt/MuuS>

NÜMERI 1918–1940. Nimestikes Üles Märgitud Eestikeelsete Raamatute Indeks aastate 1918–1940 (Eesti Vabariigi aeg) kohta. Ilmar Vaaro valduses. Kasutatud 13.04.2021

Reiljan, K. (2016). Läänemaa väikemuuseumid õpivad muuseumipidamist. *Lääne Elu*, 11. oktoober.

Statistikaamet. (i.a). Statistika andmebaas. Kasutatud, 18.05.2021 https://andmed.stat.ee/et/stat/sotsiaalelu_kultuur_muuseumid/KU054

Tuntumad Läänemaa väikemuuseumid. (2016). *Lääne Elu*, 11. oktoober.

Tvauri, A. (2001). Museoloogia ja muinsuskaitse. Kasutatud 21.05.2021, <http://muuseum.viljandimaa.ee/vana/galerii/tvauri01.pdf>

Uuring Sihtasutus Harjumaa Kultuuripärand loomiseks (2015). Harjumaa muuseumivaldkonna arendamine. Harjumaa Omavalitsuste Liit. Kasutatud 25.10.2020 <https://www.hol.ee/content/events/2/150602%20Harjumaa%20muuseumite%20uuring-11-06-2015-14-19-49.pdf>

Vaaro, I. (2010). Vanemad eestikeelsed raamatud iseloomustamas keskkogusid. *Raamatukogu teadmistepõhises ühiskonnas: Eesti raamatukoguhoidjate IX kongress* (lk 68–72). Tallinn: Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing.

Vaaro, I. (2017). Ühest järjepidevuse kandjast. *Raamatukogu*, 2, 4–7.

Vaaro, I. (2021). Paikkondliku bibliograafia aastasada. *Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu aastaraamat 2020* (ilmumisel). Tallinn: Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing.

Vainov, R. (2008). Oskar Kallase päev –XXII eesti raamatuteaduse konverents 23. oktoobril 2008, Eesti Kirjandusmuuseumis: Ettekannete teesid. Tartu 2008.

Viljandi Muuseum. Kogud. (2021). <http://muuseum.viljandimaa.ee/www/kogud/>. Kasutatud, 13.02.2021.

Õunapuu, L. (2014). *Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimisviis sotsiaalteadustes*. Tartu Ülikool. Kasutatud 20.05.2021,

https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/36419/ounapuu_kvalitatiivne.pdf?sequence=1&isAllowed=y

LISAD

Lisa 1. Uurimusküsimustik

Uurimusküsimused on koostatud alljärgnevalt:

I. Ülevaade väikemuuseumi kogudest ja tegevussuundadest

1. Muuseumi ametlik nimi
2. Postiaadress
3. Organisatsiooniliselt:
  - ☐ MTÜ
  - ☐ OÜ
  - ☐ Sihtasutus
  - ☐ Muu
4. Kas muuseumil on põhikiri?
  - ☐ Jah
  - ☐ Ei
5. Muuseum on tavapäraselt avatud:
  - ☐ Kindlatel kellaaegadel aastaringselt
  - ☐ Kindlatel kellaaegadel sesoonselt
  - ☐ Eelneval kokkuleppel aastaringselt
  - ☐ Eelneval kokkuleppel sesoonselt
6. Töötajate arv
7. Vabatahtlike arv
8. Muuseumi tuluallikad
  - ☐ Omavalitsus
  - ☐ Projektid
  - ☐ Annetused
  - ☐ Üritused

- ☐ Piletitulu
- ☐ Teenused
- ☐ Muu

9. Külastajate arv aastas keskmiselt

10. Mis printsiibi järgi museaale kogutakse?

- ☐ Kindel piirkond
- ☐ Ajaperiood
- ☐ Teemavaldkond
- ☐ Muu

11. Kui palju museaale on kokku?

12. Kuidas kogusse esemeid saadakse?

- ☐ Annetused/kingitused
- ☐ Ostmine
- ☐ Pärandamine
- ☐ Kogumisaktsioonid
- ☐ Muu

13. Kuidas registreeritakse museaale?

14. Millistest valdkondadest on museaale arvukamalt?

II Muuseumi kogus olevad raamatud.

1. Arvuliselt kui palju on muuseumis trükiseid?
2. Kui palju on muuseumis raamatuid? (Kõik enam kui neljaleheküljelised trükitud või paljundatud eestikeelsed raamatud, brošüürid, noodid, maakaardid, jätkväljaanded, aastaraamatud, raamatkalendrid).
3. Kui palju neist on võõrkeelseid?
4. Milline on kogus olevate raamatute üldseisund?
  - ☐ Hea
  - ☐ Rahuldav
  - ☐ Halb
5. Kas muuseumikogus on tuvastamata raamatuid? (Identifitseerimisandmed on puudulikud).
  - ☐ Ei
  - ☐ Jah

6. Kui vastasite "Jah", siis kui palju on sellised raamatuid arvuliselt?
7. Kuidas kogusse raamatud saadakse?
- ☐ Annetused/kingitused
  - ☐ Ostmine
  - ☐ Pärandamine
  - ☐ Kogumisaktsioonid
  - ☐ Muu
8. Palun esitage seiku või lugusid raamatute kogusse saamise kohta.
9. Kas olete raamatuid:
- ☐ Maha kandnud?
  - ☐ Müünud?
  - ☐ Ära andnud?
10. Kas raamatuid:
- ☐ Laenutatakse välja?
  - ☐ Kasutatakse kohapeal?
  - ☐ Muu
11. Mis eesmärgil raamatuid kasutatakse?
- ☐ Kodupaiga uurimiseks
  - ☐ Perekonnaloo uurimiseks
12. Kõige vanem kogus olev raamat? (aastaarv ja pealkiri)
13. Millised on teie arvates kõige haruldasemad kogus olevad raamatud?
14. Kas kogus on eestikeelseid raamatuid, mis on välja antud Eesti Vabariigis perioodil 1918–1940?
15. Arvuliselt kui palju on kogus on eestikeelseid raamatuid, mis on välja antud Eesti Vabariigis perioodil 1918–1940?

III Aastate 1918–1940 eestikeelsete raamatute nimekirjad

15. Raamatute nimekiri – aastaarv ja pealkiri.

Lisa 2. Raamatute bibliograafiline kirjeldus

1. **Eesti aadress-kalender 1930.** — Tallinn : Ploompuu kirjastus, 1929 (Tallinn : Ühiselu). — 144 lk. 20 cm.
2. **Hageri ühistegelised asutused** : Hageri Ühispank, Hageri Kaubatarvitajate Ühisus, Hageri Piimatalituse Ühisus, Hageri valla vastastiku tulekinnitusselts : 1927. a. aruanded. — Hageri : s.n, 1928 (Tallinn : Eesti Ühistrükikoda). — 24 lk. ; 22 cm.
3. **Kalender : Riidekauplus A. Laamann 1928.** — Tallinn: A. Laamann, 1927 (E. Heisler : Tallinn). — 32 lk.
4. **Kohila majandusühisuse ühiskalender 1937.** — Tallinn : Eesti Tarvitajateühisuste Keskühisus, 1936 (Tallinn : Eesti Ühistrükikoda). — [96] lk. ; 10 cm.
5. **Kohila majandusühisuse ühiskalender 1938.** — Tallinn : Eesti Tarvitajateühisuste Keskühisus, 1937 (Tallinn : Eesti Ühistrükikoda). — [96] lk. ; 10 cm.
6. **Kohila majandusühisuse ühiskalender 1939.** — Tallinn : Eesti Tarvitajateühisuste Keskühisus, 1938 (Tallinn : Eesti Ühistrükikoda). — [96] lk. ; 10 cm.
7. **Kolga valla Ühistegeliku Kindlustuskassa põhikiri.** — (Harjumaa : Kolga valla Ühistegelik kindlustuskassa), 1937 (Tallinn : Eesti Ühistrükikoda). — 14 lk. ; 17 cm.
8. **Viinistu Kaubatarvitajate Ühisuse 1927.a. aruanne : XVIII tegevusaasta.** — Viinistu : Viinistu Kaubatarvitajate Ühisus, 1928 (Tallinn : Eesti Ühistrükikoda). — 6 lk. ; 22 cm.
9. **Viinistu Kaubatarvitajate Ühisuse 1928 a. aruanne : XIX tegevusaasta.** — Viinistu : Viinistu Kaubatarvitajate Ühisus, 1929 (Tallinn : Eesti Ühistrükikoda). — 10 lk. ; 22 cm.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Merle Beljäev,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose Eesti Vabariigi esimesel perioodil ilmunud eestikeelsed raamatud Harju- ja Raplamaa väikemuuseumites, mille juhendaja on Ilmar Vaaro reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Merle Beljäev

22.05.2021